

Mařica, Jan

Léta krystalizace strany 1918–1925

In: Mařica, Jan. *Od Československé národní demokracie k Národnímu sjednocení*. Vydání první Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2018, pp. 14-48

ISBN 978-80-210-9092-7; ISBN 978-80-210-9093-4 (online : pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/138897>

Access Date: 25. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

2 LÉTA KRYSTALIZACE STRANY

1918–1925

Pro pochopení celkové situace v politické straně je nezbytné, aby celá problematika byla zasazena do svého postupného vývoje a kontextu. Jádro této práce sice tvoří období mladší (1926–37), ale nelze jednoduše pominout situace a okolnosti formující stranu. Zejména ty, které se také stávaly břemeny a stigmaty Československé národní demokracie v dalších letech. Ta vstoupila do nově vzniklé republiky jako federace elit, které se spojily za účelem dosažení samostatnosti. Straně to přineslo prestiž, kterou umocňovalo i zastávání nejvyšších státních postů. Národní demokracie trochu paradoxně dosáhla svého zenitu již v prvním půl roce existence Československé republiky. Od roku 1919 již vedla její cesta pouze dolů (měřeno volebními výsledky). Národní demokraté společně se svojí stranou zažili v prvních letech republiky tu menší, tu větší příkoří. Přinejmenším o tom byli přesvědčeni. Tyto okolnosti se silně promítaly do dalšího vývoje politické strany a jejích některých členů. Ve straně samotné to často znamenalo odstředivá pnutí, která končila buď odchodem nespokojených – např. odchod moravské frakce, nebo nerozhodnými řešeními, které existenci a jednotu politické strany pouze oslabovaly.

2.1 Od státoprávní demokracie k národní demokracii

Již na začátku války v roce 1915 se zrodila myšlenka na založení jedné silné politické strany, která by představovala politickou reprezentaci českého národa. Toto nově vzniklé uskupení mělo provádět aktivistickou politiku vůči Vídni. Na zákrok odbojové Maffie byly záměry v těchto intencích opuštěny. Návrat k myšlence jednotné české koncentrační strany dovolily až změněné politické podmínky v roce 1917. Po císařské amnestii se vrátili političtí vězni domů, a díky tomu mohla být

ve větší míře obnovena neaktivistická činnost české politiky. Znovunalezená idea jednotné koncentrační strany byla oprášena, ale již jako opoziční uskupení vůči Vídni. Roku 1917 se uskutečnilo několik slučovacích porad, z nichž nejvýznamnější proběhly během srpna v Luhačovicích. Původní záměry se týkaly sloučení všech stran městských – občanských a počítalo se i s národními socialisty. Ti si ale kladli nesplnitelné podmínky, a proto ze slučovacích plánů vypadli. Vznik nového subjektu můžeme datovat k 9. únoru 1918, kdy se podařilo završit snahy o koncentraci měšťanských stran do jednoho politického uskupení. Pod názvem Česká státoprávní demokracie se sloučily tyto strany: Národní strana svobodomyšlná (mladočeši), Česká strana pokroková, moravská Lidovo-pokroková strana a většina České strany pokrokové (realisté). K nově vzniklému uskupení se záhy přidala i část Národní strany (staročeši). Předsedou se stal Karel Kramář a místopředsedy Jaroslav Budínský, Antonín Hajn, Alois Rašín a Přemysl Šámal. Cílem tohoto subjektu se stalo vybojovat a vybudovat vlastní stát. Prestiž nové strany postupně rostla se zvyšujícími se státoprávními požadavky a národními proklamacemi (Tříkrálová deklarace, dubnová národní přísaha, slavnosti Národního divadla, sjezd utiskovaných národů rakouských v Praze, etc.). Karel Kramář stanul 13. července 1918 také v čele Národního výboru. V říjnu 1918 vedl delegaci domácích politiků na setkání s představiteli zahraničního odboje do Švýcarska. *Národní listy* se staly hlavním tiskovým orgánem strany a v jejich redakci se denně scházely stranické a kulturní elity.

Po úspěšném převratu 28. října 1918 a vzniku nového samostatného státu byl Národní výbor rozšířen a transformován v Revoluční národní shromáždění. Poměr stran zachovával tzv. politický klíč. Ten se odvolával na výsledky voleb z roku 1911. Státoprávní demokracie získala 46 mandátů (třetí nejsilnější strana). Jako výraz očistění se od aktivistické politiky vstoupili do Revolučního národního shromáždění pouze čtyři poslanci, kteří patřili do mladočeského klubu: Bohuslav Franta, František Lukavský, Karel Kramář a Alois Rašín. Česká státoprávní demokracie představovala koncentraci elit z různých vědeckých a kulturních oborů. Poslanecký mandát v Revolučním národním shromáždění například vykonávali: básník Viktor Dyk, šéfredaktor *Lidových novin* Arnošt Heinrich, novinář Jan Herben, spisovatelé Alois Jirásek a Jaroslav Kvapil, básník Josef Svatopluk Machar, profesor František Mareš, profesor Bohumil Němec, šéfredaktor *Národních listů* František Sís, profesor Ladislav Syllaba. Z ekonomických a právních věd to byli: profesor Karel Engliš, finančník Jaroslav Preiss, advokát Přemysl Šámal, profesor František Weyr. Již tehdy získala strana jednu charakteristiku, která ji provázela po celé období první republiky – ač nepatřila početně k nejsilnějším, tak měla poměrně značný vliv díky svým elitám.

Tehdy populárního Karla Kramáře provázela aureola „národního mučedníka“ a bralo se jako samozřejmost, že bude i nadále zastávat nejpřednější místo v politické reprezentaci nového státu. 14. listopadu 1918 se konala první schůze

Revolučního národního shromáždění. Na Kramářovu žádost zvolilo shromáždění Tomáše Garrigue Masaryka prezidentem a první vládu nového státu. Obojí se událo formou aklamace. Ministerským předsedou se stal Karel Kramář. Exponované a poměrně nevděčné ministerstvo financí převzal druhý národní mučedník Alois Rašíň. Ač původně preferoval jiné ministerstvo, tak byl na problematiku financí připraven. Už ve válečné Maffii pracoval s Jaroslavem Preissem na hospodářském plánu pro nový stát a v podstatě se na úkol převzetí Ministerstva financí připravoval. Třetím státoprávníkem ve vládě se stal předák bývalých moravských mladočechů Adolf Stránský, který převzal ministerstvo obchodu.

První úkoly měly charakter spíše administrativní, kdy bylo především nutné zajistit chod státu. Pevnější rysy programu vznikly až po příjezdu Tomáše Garrigue Masaryka do země. Vládní program přednesl 9. ledna v Revolučním národním shromáždění Karel Kramář. Pro detailní výklad první československé vlády a její problematiky není v této práci dostatečný prostor a ani by příliš nezapadal do koncepce, proto se ve výkladu omezíme na podstatné – relevantní události k národní demokracii.

Pro české země nebyl a není typický radikalismus, tím spíše politické atentáty. Na druhou stranu musíme mít na paměti fakt, že se tehdy jednalo o dobu revoluční, a tím pádem velmi radikální. Nemálo levicově zaměřených osob, inspirovaných událostmi v Rusku, toužilo po vybudování státu se socialistickým, nebo přímo bolševickým charakterem. Nově vzniklý stát neměl ani dostatek sil na to, aby mohl potlačit okrajové radikály. Mnozí z nich pod záštitou socialistických stran provozovali činnost, která podkopávala stát a můžeme ji označit jako protistátní. 8. ledna 1919 provedl mladý komunista Alois Šťastný atentát na ministerského předsedu Kramáře, kterého považoval za nebezpečného pro stát. Toho před smrtící kulkou zachránila peněženka nabitá bankovkami a přezka od šlí. Příštího dne přednesl Karel Kramář v Revolučním národním shromáždění vládní programové prohlášení a se záměrem vést delegaci československého státu odjel do Paříže na mírovou konferenci. To znamenalo, že vládu bude v jeho nepřítomnosti řídit její místopředseda Antonín Švehla, který již spravoval důležité Ministerstvo vnitra. Velmi schopný předseda agrárníků Švehla dostal do rukou vládní „otěže“ a ty již nepustil. Postupně směřoval ke koalici se socialistickými stranami, které se netrpělivě hlásily o větší podíl na moci. První československá vláda od jara 1919 skomírala a strany ji držely pouze s ohledem na mezinárodní dění v Paříži. Část národních demokratů se rozhodla nečekat na ránu z milosti a dala přednost útoku. Hlavní iniciátor Jaroslav Stránský svolal se souhlasem Aloise Rašína poslanecký klub, kde se většina vyslovila pro vystoupení z koalice a demisi ministrů.¹¹ Nepřítomný Karel Kramář rezignaci podat neměl. 28. května byla oficiálně prezidentu republiky doručena demise. Prezident Masaryk demisi ministrů Rašína

11 PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu II*. Praha: Lidové noviny, 1991. s. 626.

a Stránského odmítl. Došlo tak k situaci, kdy ministři neodvolali svoji demisi, ale zůstali ve vládě, a strana samotná vystupovala jako opoziční. Celkově můžeme hodnotit postup národní (státoprávní) demokracie jako neúspěšný. O své nezbytné účasti ve vládě koaliční strany nepřesvědčila a rudozelené spojení nenarušila. Volební úspěch se také nedostavil.

Obecní volby konané 15. června 1919 znamenaly drtivé vítězství socialistických stran. Karel Kramář od ledna 1919 ani jednou nezasáhl přímo do řízení vlády. Nezúčastnil se prvního valného sjezdu strany a ani volební kampaně. Tehdy jménem již Československá národní demokracie získala pouhých 9,6 % hlasů. Socialisté s agrárníky dostali legitimní oprávnění k tomu, aby vládli sami. Kramářova vláda byla formálně ponechána k dovládnutí s ohledem na mírovou konferenci v Paříži. Nová vláda „rudo-zelené koalice“ nastoupila 8. července 1919. Zřejmě nejvýraznější postavou první vlády se stal ministr financí Alois Rašín, který prováděl nutné a rozsáhlé reformy. Jemu dané pravomoci ve finančních otázkách často přesahovaly jednotlivá ministerstva. Rašín si díky svému nesmlouvavému a přísnému počínání nezískal širokou oblibu veřejnosti. On i strana byli často viděni jako viníci tíživé sociální situace.

První valný sjezd strany, která byla založena již 9. února 1918, se konal až ve dnech 23. – 25. března 1919. Za rakouské vlády ho c. a k. úřady odmítaly povolit. Státoprávního požadavku se dosáhnout podařilo, a strana tak přijala nový název Československá národní demokracie. Ponechala si národní charakter s tím, že zastupuje všechny složky národa. Jako představitel Slováků se prezentoval senior tamní politiky Matuš Dula a bratislavský advokát Milan Ivanka. V té době oba patřili do jednotného Slovenského klubu, ale oba později přešli k Československé národní demokracii (ČsND). Jako zástupce legionářů vystoupil na sjezdu major ruských legií Jaromír Špaček, který doprovázel T. G. Masaryka při jeho návratu do vlasti. Špaček se později stal poslancem za ČsND, ale tehdejší jeho úsudky o tom, že legionáři jako celek budou mít kladný poměr ke straně, se nenaplnily.¹²

Sjezd řídil místopředseda strany Antonín Hajn. Karel Kramář zaslal telegram, který proklamoval ideje a politické směřování: „*Strana bude soustřeďovat ty, kdo si přejí stálý organický pokrok – pravou sociální spravedlnost bez revoluce a bez násilí – kteří chtějí u nás zachovati klid a pořádek – kteří bojují pro naši svobodu, t.j. proti veškeré pochybné interpretaci liberalismu...svobodu dobyl celý národ a demokratická republika patří celému národu, všem jeho třídám*“.¹³

Prvořadý úkol sjezdu představovalo sestavení programu. Jednotlivé komise měly připravit programové statě pro plénium a to o nich hlasovalo. Samostatná jednání se začala ukazovat složitějšími, protože spolu jednali straníci, kteří ještě

12 Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv, Sbírka vzpomínek, sign. 9165. Klíma, Vlastimil. *Národní demokracie. Ustavující valný sjezd, program, Hrad, myšlenkové proudy, Košice 1945*. Rkp., 1980. s. 20.

13 Tamtéž, s. 21.

před třinácti měsíci zasedali v různých politických stranách. Je příznačné i pro futuro, že nejvíce námitek týkajících se nacionalismu měli bývalí Masarykovi realisté. Dosažením státní samostatnosti měl nacionalismus ztratit na aktuálnosti, ale právě tato problematika se stala jednou z třech ploch ve straně a vedla k pozdějšímu stranickému štěpení. Na sjezdu se již jako opoziční element začal profilovat vůdčí představitel Moravy Jaroslav Stránský, který již tehdy vytýkal straně poměr k Hradu.

Mezi hlavní programové teze patřil národní stát, sociální křivdy byly vyhlášeny za největší zlo, ale jejich náprava neměla být provedena diktaturou jedné třídy na úkor druhé.¹⁴ Následovalo hájení demokracie, dodržování lidských práv, rovnosti a všeobecné – rovné hlasovací právo. Pokrokovost vyjadřovala svoboda přesvědčení, slova, tisku a shromažďování. Z toho vyplýval i požadavek na rozluhu státu s církví. Náboženství mělo mít bezkonfesijní charakter. Československá národní demokracie se hlásila k pokračování slovanské politiky a základ zahraniční politiky představovalo vymezení se proti výbojnému Německu. Jazyková otázka vycházela z ideje národního státu. To znamenalo prohlášení československého jazyka za jazyk státní. K menšinové problematice se národní demokracie stavěla chladněji. Vycházela z premisy mezinárodního závazku Československa dodržovat menšinové smlouvy. Navíc proklamovala všem občanům rovná práva a jít v menšinových otázkách nad tento rámec odmítala. V těchto postojích se odrážely zkušenosti z dob Rakouska-Uherska, ale také aktuální, často záporný, postoj německé menšiny k novému státu.

Neživějším tématem se na sjezdu stala otázka hospodářského programu. Narážely na sebe dvě koncepce. První zastávala klasický liberalismus (anglického typu) a druhá z pera Karla Engliša prosazovala více reformní sociální model. Původní (konzervativnější) námět programu na sjezd vnesl národohospodář Jan Koloušek, který během války provedl podrobnou analýzu české ekonomiky. Po dlouhých a živých jednáních byl nakonec jednomyslně převzat do stranického programu návrh Karla Engliša. Ten se vyjádřil kriticky jak k liberalismu, tak k socialismu. Nový hospodářsko-sociální řád se neměl orientovat pouze na výrobu statků – produktivitu, ale také na spravedlivé přerozdělení.¹⁵ Šlo tedy o liberálistické zachování odpovědnosti jednotlivce, ale tam, kde pro to nebyly podmínky, mělo přicházet socializující přerozdělení. Do společenské (státní) správy měly být přesunuty železnice, doly a lesy. Velkostatků se týkalo vyvlastnění za přiměřenou náhradu. Velkoprůmysl měl mít formu akciových podniků. Ve vztahu k dělnictvu program prosazoval kolektivní pracovní smlouvy, aby se mohli dělníci stát rovnoprávným smluvním partnerem, který má zájem na výnosu ze společné práce.

14 Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv, Sběrka vzpomínek, sign. 9165. Klíma, Vlastimil. *Národní demokracie. Ustavující valný sjezd, program, Hrad, myšlenkové proudy, Košice 1945*. Rkp., 1980. s. 36.

15 Tamtéž, s. 52.

Tehdejší optimistické poměry dobře vystihovalo, když tisková komise národních demokratů ve vidině velkého rozmachu strany navrhla založit laciný lidový deník *Národní noviny*. Převzetí se dočkala také *Samostatnost* Antonína Hajna a *Národní listy* byly prohlášeny za reprezentativní deník strany.¹⁶ *Národní listy* převzala již v roce 1910 od bratrů Grégrových do vlastnictví Pražská akciová tiskárna (PAT), kterou řídili Karel Kramář a Alois Rašín. PAT fungovala jako stranické vydavatelství. *Národ* založený Bohdanem Bečkou a Františkem Sísem v březnu 1917 vycházel jako týdeník.

Nelze se vyhnout otázce postavení strany v politickém spektru a její ideové charakteristice. Jednoduchá otázka to není, protože například termín liberalismus má mnoho podob a za sebou dlouhý vývoj. Československá národní demokracie bývá označována jako pravicová strana. S tím můžeme v podstatě souhlasit, protože z politických a zejména vládních stran představovala opoziční element vůči socialistům. Zjednodušeně řečeno: pravicovou byla označována, protože stála na okraji pravolevého schématu. Později vytvořené odsudky o krajně pravicové (někdy až fašistické) straně, která hájila zájmy velkokapitálu, představovaly spíše ideologické útoky ze strany levice. Toto tvrzení bylo po dalších desítkách let vlády KSČ jen utvrzováno. I Československá národní demokracie hájila v socializačním duchu doby zákony, které bychom i dnešní optikou těžko mohli spojovat s pravicovou stranou. Například výše uvedené zestátnování nebo sociálně reformní zájmy. Mluvíme-li o popřevratovém období, tak by nebylo vhodné používat pro stranu termín konzervativní. Ten by byl mnohem příhodnější pro Šrámkovu Československou stranu lidovou. I přes uvedenou terminologicko-politologickou problematiku by pro ČsND představovalo nejpřílehlější označení za stranu liberální.

Nebudeme daleko od pravdy, když řekneme, že Československá státoprávní demokracie – Československá národní demokracie toho dostala do vínku požehnaně. Měla velmi dobré předpoklady uspět – schopné politické předáky, elity z různých oborů, ukotvený stranický aparát, symbolické národní mučedníky, prestiž a mohla se pyšnit i podstatným dílem na vybudované státní samostatnosti. Její neúspěch měl několik příčin. Nejvýznamnějším faktorem se stal stranický program a lpění na ideách, které nenacházely v nové republice odezvu, ale někdy i opodstatnění. Samostatný stát byl již získán a stráž před Němci postupně ubývala na aktuálnosti. Národní demokraté se deklarativně odmítali přimknout a zastupovat jednu zájmovou skupinu. Tvrdili a pyšnili se tím, že jsou všenárodní stranou, která nehájí zájmy vybrané třídy. Ostatní politické strany v Československu můžeme označit za zájmové. Měly svůj vymezený elektorát a o ten se staraly. Prakticky jen plynule navázaly na svoji předválečnou minulost. To ostatně udělala ČsND také, ale bohužel

16 Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv, Sbírka vzpomínek, sign. 9165. Klíma, Vlastimil. *Národní demokracie. Ustavující valný sjezd, program, Hrad, myšlenkové proudy, Košice 1945*. Rkp., 1980. s. 22.

pro ni k tomu přidala i volební mladočeskou stagnaci. Revoluční poválečná doba trend zájmových stran ještě více posílila. Národní demokraté nabízeli národu vše, nebo alespoň téměř vše, ale konkrétním třídám a stavům minimum. Čtyři roky válečného strádání se pochopitelně na obyvatelstvu podepsaly. Euforii z 28. října brzo dohnalo rozčarování ze stálého nedostatku, drahoty a lichvy. Na další omezení v podobě Rašínova hesla: „pracovat a šetřit“ chtěl slyšet málokdo. Samotný ministr financí Alois Rašín byl často veřejností viněn za různé ekonomické těžkosti a útrapy. Karel Kramář své straně příliš nepomohl. Je otázkou, jestli by jeho přítomnost v domácí politice pomohla zlepšit výsledek dosažený v komunálních volbách. Kramář odjel na mírovou konferenci s ambicemi hrát významnou úlohu, ale to se nestalo. Jeho zahraničně politická koncepce se výrazně mýjela s realitou. Jak v případě zajištění existence československého státu slovanským Ruskem před Němci, tak samostatná intervence v sovětském Rusku. Ta vyvolávala velkou nechuť v domácích poměrech, které mohly skončit revolučními bouřemi a nepokoji. Pro intervenci v Rusku se zpočátku kladně vyjadřoval i Edvard Beneš¹⁷, ale jako pragmaticky založený politik zastával názory, které konvenovaly s plány dohodových představitelů. Mírová konference připravila Kramářovi hodně trpkostí. Po jejím konci dal raději před návratem do vlasti přednost návštěvě Ruska jako soukromá osoba.

Často se zdůrazňuje propad strany ve vztahu k volebním výsledkům, ale na toto mírné zobecnění je potřeba se podívat důkladněji. Mladočeši získali v Čechách v říšských volbách 1911 jen 9,8 % hlasů.¹⁸ Národní demokracie v červnových komunálních volbách roku 1919 na tyto výsledky navázala ziskem 9,6 % hlasů. Používané generalizující konstatování o tom, že poválečný svět šel doleva, má v tomto případě částečné opodstatnění. Ano, socialistické strany dosáhly výborných výsledků, ale že by to bylo v těchto volbách na úkor národních demokratů, není až tak pravděpodobné. Československé národní demokracii (bývalým mladočechům) se naopak spíše podařilo své ztráty relativně minimalizovat. Mládež ČsND pod vedením Jaroslava Werstadta straně také příliš nepomohla, když *Zitřek* odmítl uveřejnit oficiální proklamaci k volbám. Vedení moravského zemského výboru ani nedoporučilo Karlu Kramářovi, aby během volební kampaně do Brna jezdil, protože by jeho projev nebyl pro stranu žádoucí.¹⁹ Kramář v polovině března do Brna přijel, ale nebyl ani podle zvyku přivítán Mladou generací na nádraží. Největší volební

17 Archiv Národního muzea (ANM), fond 214, Vlastimil Klíma, karton č.: 3, *Hrst vzpomínek na politiku mezi dvěma válkami*. s. 25.

18 *kol. aut.: Československé dějiny v datech*. Praha: Svoboda, 1987. s. 629–631. V Čechách dosáhli mladočeši, státoprávní radikálové a staročeši celkem 12,6 %. Na Moravě mladočeši a staročeši 10,5 %. Staročeši zanikli a státoprávníci dosažením ČSR vyčerpali svůj potenciál. Proto je ve volebním srovnání jako předchůdce ČsND použita mladočeská strana.

19 ANM, Vlastimil Klíma, karton č. 3, *Hrst vzpomínek na politiku mezi dvěma válkami*. s. 166.

úbytek si připsali agrárníci. Větší voličská secese je záležitostí až voleb následujících – 1920.

2.2 V opozici a začátek secese – volební porážka v roce 1920

Prezident Masaryk jmenoval novým ministerským předsedou sociálního demokrata Vlastimila Tusara. Důvodů k takovému kroku měl několik. Vládní zodpovědnost měla umírnit bouřící se radikály ve straně, kteří svojí činností podkopávali stabilitu celého státu. Výběr Tusara představoval logické řešení. Byl členem nejsilnější politické strany (dle výsledků komunálních voleb) a především představoval jednoho z mála sociálních demokratů, který mohl tento úkol díky svým schopnostem zvládnout. Navíc nebyl až tolik zkompromitován rakouským aktivismem. Sluší se dodat, že Antonín Švehla neměl o premiérský post zájem. Od nové vlády se očekávala především stabilita a funkční vládnutí, které minulá koalice začala postrádat. Je paradoxem, že se stal přímý opak. Nová koalice čítala Československou sociální demokratickou stranu dělnickou, Československou stranu socialistickou a Republikánskou stranu československého venkova.

10. července 1919 představil Vlastimil Tusar v Revolučním národním shromáždění programové prohlášení. Ukázal především umírněnost a diplomatické schopnosti. Prohlášení o socializaci bylo mírné a spíše všeobecné. Konkrétně se věnovalo znárodnění těžby uhlí a rud, což se nacházelo i v národnědemokratickém programu. Alois Rašín reagoval na vládní prohlášení: „*Ani v otázce socializace nebylo by překážek pro spolupráci...*“ a připomněl všeobecné obavy udržení výroby.²⁰ Ve vztahu k pozdějšímu vývoji stojí za pozornost i podpora nové vlády od Ústředního svazu československých průmyslníků, kterou vyjádřil jeho generální tajemník František Xaver Hodáč. Vlastimil Tusar ve svém projevu poděkoval jménem vlády Karlu Kramářovi za jeho činnost na mírové konferenci v Paříži. Napravil tak políček, který Kramářovi učinilo minulé Národní shromáždění, které zaslalo děkovný telegram pouze Edvardu Benešovi. Národní demokraté při hlasování o důvěře vlády odešli ze sálu.

První Tusarova vláda s sebou větší stabilitu nepřinesla. Omezme se pouze na krátké shrnutí. Nedobrá stav zásobování a drahota přetrvávaly. Kurz domácí měny klesal a hospodářství se teprve pomalu vzpamatovávalo z válečných let. Na povrch se začaly dostávat jednotlivé rozpory v koalici a v sociální demokracii nebezpečně sílilo krajně levicové křídlo strany. Národní demokraté prováděli hlasitou opoziční politiku směřovanou zejména ke kritice ekonomických opatření a poklesu kurzu měny. Další jejich hrozby směřovaly k tomu, aby se republika nestala: „*kořistí je*

20 PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu II*. Praha: Lidové noviny, 1991. s. 743.

dné třídy, vydrážděné nesvědomitými sobci“.²¹ Neúnavný Alois Rašín nezřídka mluvil o státním bankrotu a u veřejnosti stále velmi vlivný stranický tisk líčil budoucnost republiky pochmurně. Především otázka poklesu měny, tolik citlivou pro Rašína, se stávala permanentním podnětem pro silnou opozici. Předseda strany Karel Kramář dával přednost zabývání se velkými panslavistickými vizemi, ale striktní praktik Rašín představoval toho, kdo prováděl praktickou politiku strany a byl jejím faktickým vůdcem. Národní demokracie pro něj představovala strážce národního charakteru státu. Z těchto pozic kritizovala strana politiku Edvarda Beneše v tzv. těšínské otázce a přijetí jazykového zákona. Národní demokraté silně prosazovali češtinu jako státní jazyk, přičemž trvali na odmítání jakýchkoliv ústupků vůči Němcům. Před hlasováním o uzákonění ústavy svolali národní demokraté tábor lidu na Malostranské náměstí, kde chtěli hájit svoje názorová stanoviska. Tábora lidu se zúčastnili také socialisté a vše skončilo rvačkou. K nejhlasitějším nacionálům patřil literát Viktor Dyk. Velký kritik ČsND Ferdinand Peroutka píše o halasné a demagogické národnědemokratické opozici.²² Účelem podle něj bylo, aby se strana vrátila k vládní moci. S tímto názorem můžeme souhlasit. Faktický lídr strany Alois Rašín se poučil z chyb. Vzdávat se dobrovolně moci jako v květnu 1919 nebylo dobrým krokem. Politika tvrdé protivládní opozice neměla ani ve straně jednotnou podporu. Brzo se s kritikou vedení strany přihlásilo moravské křídlo (bývalí lidovopokrokaři) v čele s Jaroslavem Stránským. Národohospodář Karel Engliš nesdílel temné obavy Aloise Rašína z poklesu měny a odmítal stranou prosazovaný pesimismus. V Kramářově vládě hrála národní demokracie často roli středu a prostředníka mezi agrárníky a socialisty. Taktéž se nebála na sebe brát nevděčnou roli při prosazování nezbytných daní a udržení rozpočtu pod kontrolou. Voliči tyto kroky učiněné v zájmu státu a celého národa v komunálních volbách ocenili pouhými 9,6 procenty a to vyvolalo pocit nevděku a někdy i nepochopení. Můžeme konstatovat, že v opozici se strana posunula více napravo.

Opoziční politika nepřinesla Československé národní demokracii nic dobrého – respektive 6,25% hlasů v prvních parlamentních volbách, které se konaly 18. dubna 1920. Poslanecký klub se razantně zmenšil z 46 poslanců na 19. Senátní volby z 25. dubna vše jen potvrdily. Stejný procentní zisk znamenal 10 mandátů v senátu. U voličů hlásících se k českému národu získala ČsND v Čechách ještě přijatelných 13,4% hlasů.²³ Na Moravě žádný vzrůst nepřišel a na Slovensku strana fakticky neexistovala, takže její zisk mezi československým lidem klesl na 9,1%. Po započítání hlasů všech obyvatel Československa (menšin) se celkový volební zisk ještě zmenšil na oněch 6,25% hlasů. Ani vedení národně demokratické

21 KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky : (1918–1938)*. 1. díl, Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929). 1. vyd. Praha: Libri, 2000. s. 123.

22 PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu II*. Praha: Lidové noviny, 1991. s. 763.

23 KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky : (1918–1938)*. 1. díl, Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929). 1. vyd. Praha: Libri, 2000. s. 125.

mládeže – Mladá generace, sdružené kolem Jaroslava Werstadta, straně nepomohlo a odmítlo stranu podpořit.²⁴ Jediných slušných výsledků bylo dosaženo v Praze, která je voličsky specifická (více pravicová) dodnes. Kandidátní listinu do poslanecké sněmovny vedl Karel Kramář a do senátu populární spisovatel Alois Jirásek. Československá národně demokratická strana se stala malou parlamentní stranou a její vůdci neblaze nesli tuto voličskou nepřízeň. Na rozdíl od předešlých (komunálních) voleb se ty parlamentní konaly také na Slovensku a svými celkovými výsledky na ně navázaly. Vítězem voleb se opět staly socialistické strany, které společně získaly v celém státě 50,57% hlasů českých a slovenských voličů.

2.3 Pětka a vládní návrat

volby do obou komor Národního shromáždění proběhly klidně a bez incidentů, ale léto 1920 přineslo velkou politickou krizi. Každý politicky významný činitel kombinoval a s napětím očekával, co se může stát. Dalšímu vývoji udávala ráz levice, a to zejména vedení marxistické levice v sociální demokracii. Mezinárodní situace přímo vybízela k pučistickému pokusu krajní levice o převzetí moci, protože Rudá armáda začátkem srpna stanula před Varšavou. Nicméně domácí levice pod vedením Bohumíra Šmerala zachovávala klid a i nadále trvala na svém. Přála si ovládnout sociální demokracie zevnitř. Druhá vláda Vlastimila Tusara netrvala ani celé čtyři měsíce. Po dlouhých jednáních národní demokracie svolila k uvolnění Karla Engliša pro post ministra financí. Engliš vyloučen a potrestán nebyl, ale strana jako celek měla k vládě nezávislé stanovisko. Moravská část strany svého Engliša podpořila. K jeho vládnímu uvolnění pomohly zejména intervence prezidenta Masaryka a Jaroslava Preisse.²⁵

Vedení sociální demokracie se v srpnu rozhodlo převzít iniciativu a porazit marxistickou levice ve straně. Vlastimil Tusar v součinnosti s prezidentem T. G. Masarykem podal 14. září demisi, aby si vedení strany uvolnilo ruce k zápasu s levicí ve vlastní straně. O den později vznikla první úřednická vláda, které se chopil na Tusarovo doporučení prezident zemské správy Jan Černý. Ministrem financí zůstal národní demokrat Karel Engliš. On se svými návrhy a také vláda jako celek byli při hlasování v poslanecké sněmovně několikrát poraženi.

Z potřeby ukončení politické krize a obnovení funkčního vládnutí se během podzimu 1920 začala postupně formovat stínová vláda tzv. Pětka. Na začátku stála dohoda T. G. Masaryka s Antonínem Švehlou, Rudolfem Bechyněm a Jiřím

24 ANM, Vlastimil Klíma, karton č. 3, *Hrst vzpomínek na politiku mezi dvěma válkami*. s. 170.

25 ANM, Vlastimil Klíma, karton č. 1, *Rašín budovatel*. s. 182.

Stříbrným.²⁶ Šlo tedy o půdorys rudozelené koalice, ale porážky úřednické vlády v Národním shromáždění vedly k jejímu rozšíření a zajištění si dostatku hlasů v poslanecké sněmovně. Členy Pětky se stali národní demokrat Alois Rašín a lidovec Jan Šrámek. Zrodil se tak oligarchický model vládnutí, který měl udržet v tehdejších poměrech demokracii. Dohody pětice mužů řídily celou československou politiku. Striktně se vyžadovalo jednomyslné rozhodnutí. To s sebou neslo praxi dílčích ústupků a následných kompenzací pro jednotlivé strany. Stranické sekretariáty se staly převodovými pákami a díky vázaným kandidátním listinám se poslanecká sněmovna stala v podstatě formální hlasovací mašinérií.

Pětka měla za úkol faktickou vládu, dokud nebude možné obnovit praxi ryze politických koalic, kde převažuje sociálně-koaliční zájem a nikoliv nacionální hlediska. Zima 1920–1921 přinesla hlubokou parlamentní krizi. Poslanecká sněmovna zasedala nepravidelně a vládní návrhy zákonů byly schvalovány ve zkráceném řízení. Vládu řídila pětice mužů. Ministr financí Karel Engliš měl ambice zvýšením daní sanovat státní rozpočet, ale s tím narazil u svého stranického kolegy Aloise Rašína. Jejich spor měl ideovou podstatu. Rašín se striktně držel zásady omezování státních výdajů. Úřednický aparát na ministerstvu financí byl jím vybrán a dosazen. To znamenalo loajalitu a především, že byl neustále informován o dění uvnitř ministerstva. Rašín měl jako člen Pětky a faktický lídr strany větší vliv než Engliš. Ten podal 21. března 1921 demisi a Ministerstva financí se ujal Rašínův muž Vladimír Hanančík – prezident zemského finančního ředitelství. Jako projev solidarity s Karlem Englišem se stále více odbojnější Jaroslav Stránský vzdal poslaneckého mandátu. Patrně očekával nové parlamentní volby, které ale nepřišly. Svoji následnou nespokojenost ventiloval listem voličům, kde kritizoval Rašína a Pětku, která měla dělat: „*rošláckou politiku*“.²⁷ Na poslanecké místo uvolněné Jaroslavem Stránským zasedla učitelka Josefa Rosolová.

Politici nemají příliš rádi úřednické vlády a myšlenka na řádnou politickou vládu visela ve vzduchu již od jara 1921. Musela to být vláda Pětky, ale její členové se do ní kromě Jana Šrámka příliš nehrnuli. Stratég Antonín Švehla premiérství momentálně nechtěl, ale povedl se mu dobrý taktický tah, když do této pozice vmanévroval Edvarda Beneše. To zároveň podporoval i prezident Masaryk. Alois Rašín dal opět přednost dosazení svého člověka do vedení ministerstva financí. V ministerském křesle usedl jeho důvěrník Augustin Novák – vrchní ředitel Bankovního úřadu ministerstva financí. Jeho finanční politika vycházela z Rašínových pokynů a představ. Ty směřovaly k přísné deflaci a razantnímu posilování domácí měny. České banky disponovaly kapitálem, který výrazně převyšoval sílu okolních měn a následkem této politiky byla úspěšně nastartována a prováděna nostrifikace.

26 KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky: (1918–1938)*. 1. díl, Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929). 1. vyd. Praha: Libri, 2000. s. 140.

27 VÚA – VHA, Sbírka vzpomínek, sign. 9165. Klíma, Vlastimil. *Národní demokracie. Ustavující valný sjezd, program, Hrad, myšlenkové proudy, Košice 1945*. Rkp., 1980. s. 77.

Vyhlídka dalšího přímého Rašínova angažmá v ministerském křesle v jeho straně způsobovala obavy.²⁸ Jakýkoliv ministr bude muset šetřit a to nepřinese žádné kladné politické body. Navíc Rašín se již jednou stal doslova „nepřítelem lidu“ a nebylo potřebné znovu tyto vášně obnovovat. Augustin Novák převzal úřad jako nezávislý ministr. Národní demokracie se tak spokojila s jedním ministerstvem. Pokud by Ministerstvo vnitra neměl převzít nestraník, tak ho národní demokracie podle propozic měla reklamovat pro sebe se zamýšleným ministrem Rašínem.²⁹

Československá národní demokracie se oficiálního (stranického) vládního návratu dočkala až 26. září 1921, kdy vznikla vláda pod vedením Edvarda Beneše. Ladislav Novák převzal Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností.³⁰ Patřil k bývalým staročechům a měl dobrý poměr s Hradem, který ho podpořil. Novák bývá označován jako člen tzv. průmyslového křídla strany, které hájilo své zájmy. Jedním z jeho prvních opatření se stalo deseti a více násobné zvýšení celních tarifů. Znamenalo to vyloženě ochrannou politiku domácího průmyslu. Vzhledem k situaci v Německu to jistě představovalo nutné opatření, ale Novák tuto politiku zastával prakticky po celé dlouhé vládní angažmá. Podporoval nostrifikaci a především dosazování Čechů do správních rad. Sám Ladislav Novák byl průmyslníkem (firma Novák&Jahn), naturelem introvert, který měl blíže k umění. Skládal libreto k operám a baletům. Pro dobrý poměr s Hradem si ve straně přílišnou a širokou oblibu nezískal. Dostal příslib poslaneckého mandátu s tím, že by měl hájit pozice českého průmyslu před domácími (nacionálně naladěným) německým průmyslem. Později šlo o hájení průmyslu proti aktivitám agrárníků. Alois Rašín se k požadavku průmyslníků na svého vládního zástupce stavěl vlažně. Odůvodňoval to tím, že mezi nimi není nikdo vhodný do ministerské funkce a rozhodnutí o angažování některého z nich, případně přímo Ladislava Nováka, oddaloval.³¹ Ve volební porážce roku 1920 L. Novák mandát nezískal. Karel Kramář měl s touto situací mnoho problémů, protože Novák jako zástupce průmyslu často reklamoval slíbený mandát. Situace se vyřešila až odchodem Františka Síse do Paříže, kde působil jako zahraniční korespondent *Národních listů*. Ladislav Novák se stal poslancem až 4. prosince 1920.

Vláda Edvarda Beneše měla mírně nezvyklé postavení. Samotný Beneš přijal ministerské předsednictví jako úkol ve státním zájmu. Neprahl po něm, spíše to pro něj znamenalo přítěž. Jeho ambice směřovaly k zahraniční politice a zejména ke Společnosti národů. Nebyl straníkem, a tím pádem se ani nemohl cítit vázán stranickou disciplínou. Již od začátku mělo postavení ministerského předsedy Edvarda Beneše formu jistého provizoria, protože byl závislý na rozhodnutích Pětky,

28 PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu IV*. Praha: Lidové noviny, 1991. s. 1518.

29 ANM, Vlastimil Klíma, karton č. 3, *Prst vzpomínek na politiku mezi dvěma válkami*. s. 362.

30 Převzal také Ministerstvo pro zahraniční obchod, které bylo zrušeno 19. ledna 1922.

31 ANM, Vlastimil Klíma, karton č. 3, *Prst vzpomínek na politiku mezi dvěma válkami*. s. 193.

kteřá suverénně vládla dál. Zvýšené dění na mezinárodním poli ho plně zaměstnávalo a sám hledal cesty, jak premiérský úřad co nejrychleji někomu předat dál. Poprvé nabízel demisi již v lednu 1922, ale primus Pětky Antonín Švehla s převzetím úřadu stále otálel.³² Nakonec premiérské provizorium Edvarda Beneše trvalo přes jeden celý rok. Jeho nejen premiérskou pozici oslabil výsledek konference v Janově. Edvard Beneš patřil k jejím iniciátorům a chtěl se předvést jako diplomat celosvětové úrovně, který pomůže k řešení francouzsko-britských diferencí a navrch přidá zlepšení vztahů s RSFSR. Díky smlouvě z Rapalla (dohodě Němců se Sověty) skončila konference blamáží. Zahraničně politickou orientaci národní demokracie určovalo Kramářovo rusofilní smýšlení. To znamenalo konflikt s Benešovou politikou, který měl zájem na nalezení normalizace vztahů se Sověty. ČsND protestovala i proti obchodním stykům s bolševiky a Rašín odmítl požadavky domácího průmyslu na poskytnutí státních garancí pro obchod s RSFSR. Představy Karla Kramáře o zahraniční politice se již v roce 1918 mýjely s realitou a s přibývajícím léty se tyto tendence ještě více prohlubovaly. Kramář předpokládal německý revizionismus a spojenectví Sovětů s Německem. To by představovalo tvrdý úder versaillskému systému, na který se orientovala diplomacie Československa. Tato prognóza se nakonec vyplnila, ale Kramářem proponované hledání zajištění republiky u slovenského Ruska se absolutně neshodovalo s realitou a možnostmi domácí, ale i mezinárodní politiky.

Antonín Švehla se chopil ministerského předsednictví 7. října 1922. Členové Pětky kompletně vystoupili ze stínu a ujali se ministerstev. Z národní demokracie si udržel ministerský post Ladislav Novák a Alois Rašín se vrátil na Ministerstvo financí. I přes hospodářský propad Rašín tvrdě hájil deflační politiku a bojoval proti aktivitám německého kapitálu. V zájmu stability měny byla koruna udržována na 16 švýcarských centimech, což představovalo velmi vysoký kurz a silnou domácí měnu. Takto vysoký poměr k švýcarskému franku byl udržován až do devalvace v roce 1934. Deflační politika udržovaná i po smrti Rašína nejvíce vyhovovala silným českým bankám, zejména Živnostenská banka mohla expandovat a její vliv na státní hospodářství rostl. Naopak slabší banky, které měly nedostatek rezervního kapitálu, trpěly. Stinnou stránku deflace pocítili českoslovenští exportéři, jejichž zboží se stalo v cizině velmi drahé.

5. ledna 1923 provedl ne zcela příčetný anarchista (a také komunista) Josef Šoupal atentát na nejnepopulárnějšího člena vlády Aloise Rašína (více v podkapitole 2.7.). Po šesti týdnech utrpení 18. února 1923 Alois Rašín následkům atentátu podlehl. Jeho ministerské křeslo převzal stavitel a předseda správní rady Živnostenské banky Bohdan Bečka. Ten bývá označován za muže Živnostenské banky a průmyslového křídla ve straně, ale tato označení je nutno korigovat. Bečka

32 KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky: (1918–1938)*. 1. díl, Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929). 1. vyd. Praha: Libri, 2000. s. 226.

pokračoval v udržování stabilní a velmi silné měny, která nejvíce vyhovovala Živnostenské bance, ale exportnímu průmyslu nikoliv. Tehdy i dnes exportní průmysl představoval tahouna domácí ekonomiky. Ministr Bečka se výrazně zasloužil o sanaci českých bank, které zasáhla deflační politika a hrozil jim krach. Ten by vyvolal dominový efekt a v podstatě krach celého bankovního sektoru. Touto politikou se ale Bohdan Bečka úplně rozešel s Živnostenskou bankou, která odmítala podporu slabým bankám ze státních peněz. Rozchod, který se nikdy nepodařilo překlenout, se odehrál i v osobní rovině s Jaroslavem Preissem. Bečka působil také jako finanční referent strany. Otázka Rašínova nástupce na ministerstvu financí představovala pro Československou národní demokracii delikátní problém. Nejlepší odbornou kvalifikaci měl Karel Engliš, který ale představoval Rašínova zásadního odpůrce ve věci deflační politiky. Navíc Engliš nebyl díky svým levicovějším názorům ve straně příliš oblíben.³³ Karel Kramář neměl zájem být jedním z mnoha ministrů, a tak padla volba na Bohdana Bečku, kterého *Národní listy* označily jako člověka, který byl ze všech lidí nejvíce zasvěcen do Rašínových plánů.³⁴ V Pětce nově zasedl Karel Kramář, ale tak úspěšným jako Alois Rašín se nestal. Neměl pro úspěšné jednání v Pětce ani takové povahové vlastnosti jako zesnulý.

Vládní reakce na atentát přišla velmi záhy přijatým Zákonem na ochranu republiky (č. 50/1923 Sb.), který představoval nejvýznamnější československý trestněprávní předpis. Až do voleb v roce 1925 se Švehlova vláda potýkala s doznívající deflací. Drahota vyvolávala neklid u obyvatelstva a možnost vstupu Němců do vlády vyvolával neklid nejen u národní demokracie.

2.4 Odstředivé tendence uvnitř strany a volební rok 1925

Volební porážka v roce 1920 způsobila u představitelů Československé národní demokracie pocity deziluze, zklamání a nevědu. Již ve volební kampani se pomalu začínali ozývat nespokojenci, kterým se nelíbila volební taktika a projev strany. Nezapomínejme, že Česká státoprávní demokracie začínala jako unie několika politických stran, kde se nacházela řada elit, kterým nahrával ve straně trpěný individualismus. To pochopitelně vedlo k různým diferencím a proudům. Hlavní dělicí linie se nacházela v otázce, jak moc být radikální, což se nejviditelněji odráželo v nacionalismu a z něj vyplývajících požadavků. Tato problematika se táhla s národní demokracií po celou prvorepublikovou éru. Být víc, nebo míň radikální záleželo na tom, kdo momentálně udával v národní demokracii směr. Větší radikálnost téměř automaticky vedla ke konfliktům s Hradem. Ty navíc dokázaly vydatně

33 PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu IV*. Praha: Lidové noviny, 1991. s. 1732.

34 *Národní listy* 25. února 1923.

přiživovat osobní spory vedoucích činitelů obou táborů. Často pod praporem boje proti metodám druhé strany nebo jako obrana svého lídra. Obě strany dokázaly uštedřit údery, které nebyly úplně korektní, a o to vydatnější bylo, když se oba tábory obviňovaly z používání jakýchkoliv metod (více k tomu věnované podkapitole 3.2.1.).

Opoziční proud v národní demokracii se začal formovat kolem moravského křídla strany, jehož vůdcem byl Jaroslav Stránský. Toto křídlo mělo relativně silné postavení. Brněnské *Lidové noviny*, které vlastnili Stránští, nezřídka psaly v jiných intencích a někdy i přímo v rozporu s pražským vedením strany. K tomu je třeba přičíst samostatný zemský výkonný výbor. V Čechách se k této frakci začali přidávat zejména bývalí realisté, členové tehdejší Masarykovy strany, jako například Josef Schieszl. Stránský dal popud po porážce prohradního vedení Mladé generace k založení Klubu národně demokratické levice. V jeho čelo instaloval Karla Engliše.³⁵ Klub neuspěl a měl pouze jepičí život. Svoji kritiku Jaroslav Stránský opíral o program strany přijatý na valném sjezdu 1919, který podle něj neměl být dodržován. Vytýkal ideový poměr strany k nacionalismu, kde žádal umírněnější politiku vůči menšinám a alespoň o trochu bližší poměr k socialistickým stranám – ideálně si přál vytvoření jakéhosi pokrokového bloku. Zde se sluší doplnit, že socialistické strany o nějaké sblížení s buržoazní národní demokracií ani nestály. Navíc v tisku mezi nimi zuřil neustálý boj. Dále Stránský kritizoval Rašínův finanční plán, Kramářovu slovanskou (ruskou) politiku a poměr k Hradu. V podstatě šlo o prosazování hradní politiky v Československé národní demokracii, ale bohužel pro Stránského, většina strany stála za oficiální politikou vedení strany. Na valném sjezdu v roce 1922 zaútočil Jaroslav Stránský na Aloise Rašína, který představoval faktického vůdce uvnitř strany a v Pětce. Na plenárním zasedání několik členů opoziční skupiny kritizovalo Rašína s cílem, aby nebyl zvolen do Ústředního výkonného výboru strany. Jaroslav Stránský měl dokonce stát u volební urny a kontrolovat hlasy svých přívrženců. Útok na Rašína vyšel zcela naprázdno. Mezi další Stránského terče patřila samotná existence Pětky. Jak jsme již výše uvedli, Pětka nebyla plně v souladu s demokratickými ideály, ale představovala nutnost, aby mohla demokracie v Československu fungovat. Stránského kritika často mířila k jednotlivým členům Pětky, například na Rašína (následně Kramáře), Švehlu a Stříbrného, se kterými neměl Stránský nejlepší vztahy. Později v lednu a únoru 1925 došlo k mírně kuriózní situaci, kdy národní demokrat Jaroslav Stránský ve svých *Lidových novinách* vedl kampaň za rozšíření Pětky o Edvarda Beneše.³⁶ Nakonec tyto snahy zastavil tehdejší Benešův stranický kolega Jiří Stříbrný. Zajímavý a podnětný názor ve svých pamětech nabízí Vlas-

35 VÚA – VHA, Sbírka vzpomínek, sign. 9165. Klíma, Vlastimil. *Národní demokracie. Ustavující valný sjezd, program, Hrad, myšlenkové proudy, Košice 1945*. Rkp., 1980. s. 74.

36 Tamtéž, s. 77.

timil Klíma, byť ho berme s určitou rezervou, protože Klíma patřil ke Stránského odpůrcům: „...*podle mého poznání Stránského existence ‚Pětky‘ rozčlivovala proto, že v ní viděl nebezpečí ne-li pro omnipotenci, tedy alespoň pro naprosto nadřazenou svrchovanost prezidentovu*“.³⁷ Tento závěr má své opodstatnění a logiku. Před nástupem Pětky představoval T. G. Masaryk aktivního politického hráče, který jedná se Švehlou, Tusarem (případně Bechyněm) a Jiřím Štříbrným. Tehdy fakticky vládla Pětka a prezident se stal pasivním politickým činitelem, který čekal na uzavřené dohody.

Tomáš Garrigue Masaryk se po návratu do vlasti ocitl v ne zcela optimálním postavení. Jeho bývalá strana se stala součástí České státoprávní demokracie, kterou vedl jeho oponent Karel Kramář. Jejich vzájemný poměr prošel několika sinusoidami od spolupráce až k nelásce. Masarykovský diskurz o první republice představoval a představuje mainstream, kde figuruje prezident nad stranami až v osvícenském postavení. Vzniká tak pohled jakési „andělokracie“, která opovrhuje běžným partajničením a politickými čachry. T. G. Masaryk, ač tím až ostentativně opovrhoval, tak byl homo politicus celou svojí bytostí. Vidět svoji bývalou stranu v rukách Kramáře pro něj muselo představovat nelehkou situaci. Hrad si budoval v (téměř) každé politické straně křídlo, které mu bylo nakloněno.

Pnutí a tříbení stranických proudů představovalo v národní demokracii počátkem dvacátých let hlavní problém. Jejich rozpor se nacházel v poměru k Hradu. V roce 1923 vznikly dva myšlenkové proudy, které často ve straně proti sobě bojovaly. Prohradní Demokratický střed, který se soustředil okolo stejnojmenného periodika, dostal nálepkou levice. Usiloval o zlepšení poměru k Hradu a konsenzuálnější politiku mezi ním a Kramářem. Původní ambice směřovaly k zaměření na intelektuální kruhy. Úvodník prvního čísla napsal František Sís, který později vynikl v pravicovém (nacionálním) křídle ve straně. Mezi zakladatele periodika *Demokratický střed* patřily osoby střední generace, jež pojilo členství v zednářské loži *Národ*.³⁸ Vydavatelem a financérem listu byl oddaný masarykovec Zdeněk Chytil. Mezi hlavní představitele patřili: pracovitý a ambiciózní Jan Dvořáček, kterého v roce 1925 přetáhl Jaroslav Preiss do Živnostenské banky; Jana Hochmana můžeme označit za důvěrníka Karla Kramáře, který často fungoval jako spojka k T. G. Masarykovi, před válkou působil v mladočeské mládeži a velmi dobře se znal s kancléřem Přemyslem Šámalem; dále spolupracovník Rašína František Fousek, jehož britkou kritiku Kramář dokázal přijmout; bývalý realista František Ježek, kterého vyslal Rašín na Slovensko, aby tam navazoval styky s tamními politiky. Značně vypovídající je pohled Vlastimila Klímy: „*Nechtěl bych tuto skupinu označit za neloyální ke straně a Dr. Kramářovi; vím, že jednou bylo několik jejích členů pozváno prezidentem na pohovor do Topolčianek; oznámili to dr. Kramářovi*

37 VÚA – VHA, Sběrka vzpomínek, sign. 9165. Klíma, Vlastimil. *Národní demokracie. Ustavující valný sjezd, program, Hrad, myšlenkové proudy, Košice 1945*. Rkp., 1980. s. 76.

38 ANM, Vlastimil Klíma, karton č. 3, *Prst vzpomínek na politiku mezi dvěma válkami*. s. 180.

*a žádali o jeho souhlas, – a dr. Kramář jim odpověděl, že je samozřejmé, když pojedou, a že z pozvání presidenta republiky se nikdo nesmí omlouvat!*³⁹

Jejich oponenti se uskupili kolem měsíčníku *Národní myšlenka*. Periodikum vydával Vlastimil Klíma a hlásalo program tzv. integrálního nacionalismu. Mezi členy redakce patřili Ladislav Rašín, Jan Renner, František Toušek a Jan Ebert. Jak dále uvidíme, tato skupina měla velký vliv na mládež strany – Mladou generaci. Skupina *Národní myšlenky* se již od svého založení v roce 1923 profilovala jako pravice ve straně a jako tvrdý oponent Hradu.⁴⁰ Zároveň byla *Národní myšlenka* schopna kritizovat příliš kompromisní jednání uvnitř strany (Kramáře). Vlastimil Klíma je ve svých početných pamětech hrdý na práci v tomto periodiku a zejména na fakt, že redakce nevyplácela žádné honoráře. Tím spíš, že ani nedostávala žádné subvence a mohla tak být nezávislou. (Více k boji uvnitř Mladé generace k tomu věnované kapitole 2.6).

Odstředivé tendence v Československé národní demokracii začaly výrazněji rezonovat na zemském moravském sjezdu v roce 1924. Celá situace se dostala do polohy, kde šlo o to, buď stranu rozbít, nebo ji ovládnout. Skupina Jaroslava Stránského dávala přednost ovládnutí strany.⁴¹ První výraznější krok představovalo vítězství na moravském zemském sjezdu, byť metodami, které nebyly v souladu se směrnicemi. Přesněji šlo o porušení předpisů týkajících se hlasování. Pražské ústředí hájili Viktor Dyk, Josef Matoušek a Bohumil Baxa, který byl před dvěma měsíci vyloučen z moravského zemského výkonného výboru (dozvěděl se o tom až na probíhajícím sjezdu).⁴² Dalším záměrem Stránského bylo, aby poražená opozice vystoupila z moravské zemské organizace, a tím pádem by se mohli domáhat jejich vyloučení dle platného organizačního řádu. Fakticky šlo o platnost sjezdu. Jaroslav Stránský počítal i s eventualitou, že by ústřední vedení strany do situace zasáhlo, tím by ovšem porušilo statut strany, který přiznával moravské zemské organizaci autonomii. Pražské ústředí stálo před dvěma eventualitami. Buď celou situaci vyřešit celorepublikovým sjezdem v co nejkratším termínu, nebo napadnout legálnost sjezdu, ale zároveň tím riskovat, že Stránský využije moravské autonomie, rozbije stranu a bude nárokovat všechny moravské mandáty. Pražské ústředí vyslalo na vyšetření sjezdu revizní komisi, kterou vedl Josef Dlabola, ale výsledné závěry vyšly naprázdno.⁴³ Respektive nebylo možné machinace s legitímými potvrdit řadou důkazů. Dlabola nabízel další revizi a zrušení sjezdu, ale pražské ústředí se již k tomu neodhodlalo. Jedinou faktickou akcí proti Strán-

39 ANM, Vlastimil Klíma, karton č. 3, *Prst vzpomínek na politiku mezi dvěma válkami*. s. 181.

40 Tamtéž, s. 174.

41 ANM, fond 228, Karel Kramář, karton č.: 26, inv. č. 1584, Korespondence, dopis z 9. května 1924.

42 Národní archiv (NA), fond 1082, Předsednictvo ministerské rady (PMR), karton č. 16, Zpráva o zemském sjezdu důvěrníků čs. národní demokracie z Moravy a ze Slezska dne 3. a 4. května 1924 v Brně z 6. května 1924.

43 ANM, Karel Kramář, karton č.: 47, inv. č. 1671, korespondence, dopis z 14. května 1924.

ského postupu tak představovala červencová změna organizačního řádu, kde se vymezovaly pravomoci ústředních výkonných výborů a možnosti vylučování.⁴⁴ Stránského moravští odpůrci: poslanci Špaček, Rosolová, Votruba a Zavřel měli ztíženou situaci chybějícím zemským tiskem, o který by se mohli opřít. Ten ovládal Jaroslav Stránský, který využíval ke kritice ČsND například i Peroutkovu *Přítomnost*. Nově zvolený moravský zemský výkonný výbor ovládal Stránský, který se chystal na brněnský valný sjezd Československé národní demokracie v květnu 1925. Na podzim již byly ohlášeny parlamentní volby. Proti aktivitám moravského odbojného křídla razantně vystupovala Mladá generace pod vedením skupiny Národní myšlenky. Moravské pravicové opozici seskupené kolem Františka Touška se od vedení strany moc podpory nedostávalo. Ředitel *Národních listů* František Sís navrhl zřízení národně demokratických tzv. „pravicových“ klubů na Moravě, ale to Toušek odmítl jako levicovou metodu. František Sís v celém sporu se Stránského opozicí působil několikrát velmi obojace, čímž se mu dařilo znejišťovat moravskou pravici. Vedení strany a Karel Kramář se uchýlili k vyčkavací, nekonfliktní taktice. To také odpovídalo Kramářově naturelu, který doufal, že Stránský svých aktivit nakonec zanechá. I tuto událost můžeme přičíst k jistému Kramářovu odtržení od reality. Karel Kramář měl u značné části straníků upřímný obdiv a gloriolu, ale v tom se právě nalézal onen problém. Spoléhal na sílu své osobní autority, díky které dokáže sjednat s odbojníky kompromis. Bohužel pro něj byla strana ve stavu, kdy si téměř každý dělal, co chtěl a někteří toho dokázali obratně využívat.

Ke květnovému republikovému (říšskému) sjezdu strany v Brně, jednalo se již o třetí sjezd ČsND, se upíraly naděje k urovnání sporu s moravskou skupinou Jaroslava Stránského. Mladí z Národní myšlenky vydali před sjezdem leták pro delegáty (otisk článku z dubnové *Národní myšlenky*), kde zaútočili na Stránského moravskou opozici a žádali přijetí silného akčního programu pro nejbližší dobu.⁴⁵ Příznacné pro Kramáře bylo, že zprvu tento postup odmítal, protože se obával vyvolání velké konfrontace během sjezdu. Nakonec Klímovi a spol. jejich agitaci povolil, ale s podmínkou, že podobný krok bude muset případně povolit i jejím odpůrcům. Ta reagovala v *Lidových novinách* a v *Národním osvobození*. Na sjezdu hájil moravskou skupinu především Karel Engliš, Jaroslav Kallab a přerovský starosta Karel Bořecký. Hlavní protagonistu Jaroslava Stránského se do boje nepouštěl a části sjezdu se ani neúčastnil. Karel Kramář pokračoval v držení nekonfliktní linie a mírnil rozvášněné řečníky, kteří vystupovali proti Stránského opozici. Šlo především opět o vedení Mladé generace (skupina Národní myšlenky), která aktivně a neústupně vystupovala ve sjezdovém plenu a v komisích. Odmítala dvoukolejnou stranickou

44 ANM, fond 299, Ladislav Rašín, karton č. 4, korespondence, dopis Vlastimila Klímy z 20. července 1924.

45 VÚA – VHA, Sběrka vzpomínek, sign. 9165. Klíma, Vlastimil. *Národní demokracie. Ustavující valný sjezd, program, Hrad, myšlenkové proudy, Košice 1945*. Rkp., 1980. s. 79.

politiku a trvala na vyřešení poměrů ve straně, i kdyby to mělo přímo znamenat vylučování. K ní se přidal z předsednictva strany vždy bojovně naladěný Viktor Dyk. Vlastimil Klíma ve svých projevech přímo vytykal moravské skupině zavádění levičáckých metod do strany a přímo poukázal na Stránského útoky vůči Rašínovi, Kramářovi a Bečkovovi.⁴⁶ Další z mladých Jan Renner odmítal, že by Stránského hlas a vystupování mělo vyjadřovat mínění celé moravské organizace. K nim se přidal i přerovský advokát Cyrill Svozil, který brzo vyměnil národní demokracii za fašistické hnutí, ve kterém se stal jednou z hlavních postav. Ve svém exposé přímo obvinil Stránského z nalévání jedu do ČsND na Moravě a neloajlnosti jeho listu. Průběh a závěry sjezdu vyzněly pro pravicovou politiku strany a Stránského křídlo utrpělo porážku. Nakonec došlo mezi Kramářem a Stránským až k téměř teatrálnímu smíření, kdy si oba na pódiu podali ruce a Stránský slíbil další spolupráci a věrnost.⁴⁷ Jako úlitbu poraženým získal Jaroslav Kallab funkci v předsednictvu strany. Do předsednictva strany se dostal také schopný a ambiciózní Jan Dvořáček, který byl již tehdy zmiňován v souvislosti s Ministerstvem obchodu v nové vládě. V programových tezích nedošlo k žádným podstatným změnám. Sjezd se vyslovil pro udržování programu s národním rázem, který mělo mít také celé Československo. Z toho vycházel i požadavek po nezbytném udržení národní koalice s vyloučením menšin tzn. českých Němců. Deklarativního potvrzení se dočkal všenárodní (beztřídní) charakter strany. Na brněnském celorepublikovém sjezdu šlo především o urovnání sporů s moravským křídlem Jaroslava Stránského než o programové teze.

Stránského slib věrnosti trval velmi krátce, přesněji do září 1925. Z Československé národní demokracie vystoupili Adolf a Jaroslav Stránský, Jan Herben, Jaroslav Kallab a mandát složivší Karel Engliš. Před listopadovými parlamentními volbami vznikla Národní strana práce pod vedením Jaroslava Stránského. Do ní přešla většina národně demokratické organizace na Moravě. Nebylo by správné odsoudit Jaroslava Stránského jako pouhého oportunistu, byť by k tomu mohla svádět jeho další činnost na konci dvacátých let. Zejména snaha vstoupit kamkoliv, kde by mohl získat mandát. Vlastimil Klíma patřil k jeho nejnenergičtějším odpůrcům, ale dokázal ve svých pamětech uznat Stránského ideové přesvědčení, které bylo blízké Hradu – neměl jít s Hradem proto, aby ho využil jako konjunkturální výtah.⁴⁸ Národní strana práce vznikla za finanční podpory Hradu. Vlastimil Klíma mluví ve svých pamětech o 2 milionech korun⁴⁹, což představovalo jednak značnou sumu, a na druhé straně hodně závazků. Není

46 *Národní listy* 4. května 1925

47 ANM, Vlastimil Klíma, karton č.:4, *Masaryk a Kramář*, s. 58.

48 VÚA – VHA, Sběrka vzpomínek, sign. 9165. Klíma, Vlastimil. *Národní demokracie. Ustavující valný sjezd, program, Hrad, myšlenkové proudy, Košice 1945*. Rkp., 1980. s. 73.

49 ANM, Vlastimil Klíma, karton č.:4, *Masaryk a Kramář*, s. 58.

divu, že nová strana se pyšnila tím, že je prezidentská a prohradní. Další podpora od Hradu přicházela v tisku. Zejména *Přítomnost* Ferdinanda Peroutky a například i Karel Čapek se zapojili do ostrých tiskových bojů.

2.5 Parlamentní a senátní volby 1925

Pohled Vlastimila Klímy na volební porážku v roce 1925 reprezentuje většinový názor.⁵⁰ Mezinárodní optimismus – Nová Evropa a Společnost národů měly být garantem nové a optimistické budoucnosti. Národní strana s nacionálním programem se již stala přežitkem v době, kdy vítězil silný důraz na zájmový princip před ideovým. Vlastimil Klíma hodnotí celou problematiku s ohledem na prožitě zkušenosti, kde je Mnichov a cesta k němu úhelným prizmatem. Běh dějin mu tak dává logicky za pravdu, ale Mnichovská tragédie nebyla nevyhnutelnou. Stejně tak mohl být řešen problém s českými Němci na republikové úrovni menšinovými smlouvami. Na druhou stranu nelze Klímovi v jeho uvažování upřít rozeznání nástupu zájmového principu v politice. Státoprávní demokracie svůj úkol splnila, ale stále udržovala svůj národní, nezájmový – beztřídní program. Národní demokracie s hrdostí odmítala přistoupit k provádění zájmové politiky, ale vývoj v ČSR jejímu postupu nenahrával. Jako reakce na volební nezdary přišlo téměř vynucené rozšíření politické základny. Strana měla silné zastoupení v obchodních komorách a hospodářských organizacích. V zájmových (odborových) organizacích byla situace o poznání slabší. Sám Klíma připouští, že zakládání zájmových organizací představovalo především zoufalý tah, aby straníci neodcházeli do jiných uskupení.⁵¹ ČsND dokázala využít a sbírat odejitě politiky z jiných stran. Mezi nejvýznamnější zájmové organizace patřila Československá rolnická jednota, kterou vedl statkář Rudolf Bergman. Bývalý člen agrární strany patřil mezi její konzervativní křídlo, když se rozešel se Švehlou. Agrárníky koncem roku 1919 opustil a založil vlastní formaci, která se formovala jako agrární opozice. Ta následně vplula do ČsND a kandidovala na společné kandidátní listině. Bergman získal poslanecký mandát a díky jeho sdružení si národní demokracie v řadě dalších voleb na venkově připsala alespoň nějaké hlasy. Podobným způsobem byla založena dělnická organizace Národních odborových organizací, která vznikla v roce 1921, a vedl ji bývalý socialista Josef Hudec. Národní sdružení se stalo relativně silnějším (významnějším) až v éře F. X. Hodáče. Ve dvacátých letech fungovala praxe, kdy se ve stranickém tisku několikanásobně nadsazovaly počty členů a organizací. S opravdovými čísly se nemohlo vyjít na veřejnost, protože by to znamenalo velkou

50 VÚA – VHA, Sběrka vzpomínek, sign. 9165. Klíma, Vlastimil. *Národní demokracie. Ustavující valný sjezd, program, Hrad, myšlenkové proudy, Košice 1945*. Rkp., 1980. s. 59.

51 Tamtéž, s. 62.

blamáž. Síla Národního sdružení oproti dělnickým odborům socialistických stran byla velmi malá. Ve straně vznikaly odbory živnostensko-obchodnické, učitelské, úřednické a železničářské. Výsledek parlamentních voleb 1920 na Slovensku významně oslabil celkový zisk strany, a proto hledali národní demokraté vhodného slovenského spojence. Snahy směřovaly k slovenským nacionalistům (Slovenská národní strana) a tamnímu českému úřednictvu. Na slovenském venkově vznikaly z iniciativy ČsND gazdovské jednoty. Národní demokraté se také snažili o větší proniknutí do Podkarpatské Rusi, kde vystřídali řadu spojenců, ale s nevalnými výsledky, které stály hodně peněz (které nezřídka skončily defraudací). Zájmové odbory neměly enormní vliv na celkovou politiku národní demokracie již jen z toho důvodu, že nebyly tolik silné jako odbory v jiných stranách. Předákem jednotlivého odboru většinou býval senátor, nebo poslanec, aby mohl lépe hájit jejich zájmy.

V roce 1924 se začal viditelně měnit postoj politických elit českých Němců k Československé republice. Smysl politických obstrukcí se evidentně vyčerpал a v Bojovém souručenství (Kampfgemeinschaft) zůstávali jen krajní nacionalisté. Němečtí agrárníci, křesťanští sociálové a živnostníci vysílali signály, že by určitá politická spolupráce s Čechy mohla být možná. V následujícím roce 1925 již nebylo žádným tajemstvím, že se chystá vstup Němců do vlády. Poměry ve vládní koalici víc a víc ovlivňovaly spory mezi agrárníky a sociálními demokraty. Agrárníci dokázali prosadit pro ně výhodné celní zákony a sociálně demokratičtí ministři dali demonstrativně svá ministerská křesla straně k dispozici. Ani sociální situace ve společnosti nebyla dobrá a zdražování potravin opět s sebou přineslo protidrahovní demonstrace, kde zejména komunisté hýřili aktivitou.

Vládní stabilitě nepřispěla ani Marmaggiho aféra – diplomatická roztržka s Vatikánem, která se dotýkala i vnitrostátní politiky. Národnědemokratický program z roku 1919 se zasazoval o rozluky státu s církví a bezkonfesní charakter náboženství. Pro Karla Kramáře a jeho stranu představoval hlavní imperativ národ a národní jednotu. Náboženství bylo pojímáno jako soukromá záležitost jednotlivce. Kramář si pragmaticky nepřál vyhocení sporu, zejména s ohledem na specifické poměry na Slovensku. Stojí za zmínku, že vedle podpory vyhlášení památného dne upálení Jana Husa, se zasadil o přijetí dne Cyrila a Metoděje a také sv. Václava mezi památné dny.

Původní šestiletý mandát poslanecké sněmovny měl končit až na jaře 1926, ale spory ve Švehlově celonárodní koalici již příliš uzrály a volby se konaly již 15. listopadu 1925. Důležité je také zmínit, že ve stejném termínu se konaly i senátní volby, které kopírovaly výsledky těch parlamentních. Tím se ze senátu stál jakýsi pouhý doplněk poslanecké sněmovny. Díky vázaným kandidátním listinám, Pětkám až Osmičkám, později sboru politických ministrů a zmocňovacím zákonům můžeme říci, že tehdejší vládní poměry měly daleko k ryzímu ideálu demokracie. Spíše měly blíže k oligarchickému systému vládnutí. Senát měl mizivé pravomoci, a po-

kud měl díky stejnému termínu voleb totožné složení jako poslanecká sněmovna, tak postrádal jakýkoliv věcný smysl.

Před volbami se od agrárníků a národních demokratů odtrhla křídla nespokojenců. Vyhoštění Karla Práška, který ustavil Československou stranu agrární a konzervativní, nemělo prakticky žádných dopadů. Její volební zisk 38 tisíc hlasů znamenal tristní výsledek v porovnání s Republikánskou stranou, která na svou stranu získala téměř jeden milion voličů. Mnohem zajímavější, byť ne o moc úspěšnější, byl odchod Stránského křídla z Československé národní demokracie. Národní strana práce se přímo přihlásila ke Hradu a sama, nejen slovně, usilovala o to být prezidentskou stranou. Ve volbách nakonec dosáhla tristního výsledku. Získaných 98 tisíc hlasů znamenalo zavřené dveře do parlamentu. Mnohem horší dopad Stránského odstěpenectví mělo na Československou národní demokracii, která utrpěla volební debakl – 284 tisíce hlasů znamenalo podporu pouhých 4% voličů. Víc získali například i živnostníci. Pokud v minulých parlamentních volbách zisk 19 mandátů znamenal pohromu, tak nyníjších 13 mandátů představovalo tragický výsledek.

2.6 Mladá generace národní demokracie

Významnou a důležitou složku národně demokratické strany představovala její mládež. Nezřídka sloužila jako bojiště ideologických směrů, ale také zneprátelečných skupin. Mládež představovala do velké míry sebevědomou, emancipovanou a také radikální složku strany.

Veřejná proklamace z 1. ledna 1918 o založení Mladé generace československé státoprávní demokracie předcházela založení strany samotné. Jednání mládeže nebylo tolik komplikované jako u seniorských politických stran. Záměr vzniku Mladé generace měl podobnou ideu – koncentrovat a sjednotit mladé příslušníky mladočechů, státoprávních pokrokářů a realistů. Mladá generace se připojila k České státoprávní demokracii jako její autonomní složka, což ji dovolovalo značnou volnost organizační a postupu uvnitř i navenek strany. Zároveň to do budoucna mohlo znamenat možné hrozící problémy, pokud by se mládež názorově rozcházel se svou seniorskou politickou stranou. Organizační a jednací řád přijatý až na prvním valném sjezdu strany ustanovoval jako nejvyšší instanční jednotku ústřední výkonný výbor strany (ČsND).⁵² Své první programové statě publikovala mládež již 20. března 1918, tedy výrazně dříve než Státoprávní demokracie. Prvním předsedou Mladé generace se stal státoprávní pokrokář Ferdinand Veverka, kterého poměrně záhy přetáhl Václav Klofáč. Veverka zasedal v Revolučním národním shromáždění již jako poslanec národních socialistů. Na ustavujícím

52 ANM, Vlastimil Klíma, karton č. 3, *Prst vzpomínek na politiku mezi dvěma válkami*. s. 148.

sjezdu Mladé generace v únoru 1919 byl zvolen předsedou další bývalý státoprávní pokrokař Jaroslav Werstadt. Během jeho předsednictví se začalo vedení Mladé generace stále více a více rozcházet s ideologií a praktickou politikou Československé národní demokracie. Vedení mládeže začalo mít blízký vztah k Hradu. Nebylo to až takové překvapení, když si uvědomíme, že jak do mládeže, tak do strany patřili bývalí členové Masarykovy realistické strany. Vlastimil Klíma ve svých pamětech uvádí za vůdčí osobnosti příklonu mládeže k Hradu trojici bývalých realistů: Josef Fischer, Emil Sobota a Otto Sommer.⁵³ Jaroslav Werstadt se snažil zachovávat ve své funkci nestrannost a ve svých projevech si bral spíše rezervy. Jak již bylo uvedeno dříve, nejvíce sporným tématem se stala idea nacionalismu a jeho praktického uplatňování. S převážujícím postojem ČsND nesouhlasila ani část politiků – zejména bývalí realisté. Další výtky mladých směřovaly k malé pokrokovosti, což znamenalo nedostatečné (spíše žádné) sblížení se socialistickými stranami. Brzo následoval i boj v osobní rovině, kdy vycházela na povrch nespokojenost s politikou Karla Kramáře a především Aloise Rašína. Vedení Mladé generace polemizovalo a utkávalo se s politikou národní demokracie ve svém tisku (především *Zítřek*) a na svých schůzích.

Politická a názorová orientace vyvolala odpor spíše u mladších členů Mladé generace. Opoziční skupina se zformovala kolem čtveřice: Vlastimil Klíma, František Polák, Jan Renner a František Toušek. Ti brzo dostali nálepku „pravice“, s čímž můžeme souhlasit, protože výše zmínění patřili k zastáncům pravicového (radikálnějšího) proudu ve straně po celou dobu první republiky. Stávající vedení mládeže dostalo naopak přídomek „levice“.

Výše zmíněné pravicové čtveřici se dařilo získávat na svoji stranu podporu místních organizací v Praze a také podporu trojice vlivných straníků: Viktora Dyka, Františka Mareše a Františka Síse, v té době všichni členové Revolučního národního shromáždění. *Zítřek* často sloužil k obhajobě politiky Hradu a v podstatě nabádal, aby se národní demokracie transformovala na stranu prezidentovu. Naopak stále sílící pravice na svých schůzích žádala jasný rozchod s dvoukolejnou politikou v Mladé generaci.

1. a 2. února 1920 se v Brně konal valný sjezd Mladé generace. Místo konání sjezdu vyhovovalo vedení mládeže, protože mohlo počítat s podporou Jaroslava Stránského a jeho zemského výkonného výboru. Hlavními referenty se stali František Mareš za pravici a za levici domácí Jaroslav Stránský. Sjezd se nesl v duchu kritiky a obhajoby Karla Kramáře a jeho slovanské politiky. Dosavadní vedení mládeže si udrželo své pozice a Jaroslav Werstadt byl opětovně zvolen do předsednické funkce.

Po neúspěšných dubnových parlamentních volbách se spory v Mladé generaci ještě více přiostrily. To vedlo k valnému a prvnímu zemskému českému sjezdu,

53 ANM, Vlastimil Klíma, karton č. 3, *Prst vzpomínek na politiku mezi dvěma válkami*. s. 151.

který se konal 1. července v pražské Měšťanské besedě. Postoj Karla Kramáře zůstával víceméně stejný, přál si kompromisní dohodu levice s pravicí. Kdežto Alois Rašín zastával pro něj typické razantnější stanovisko a chtěl celou těžko udržitelnou situaci vyřešit i za cenu odchodu levice ze strany. Hlavními obhájci levého směru se na sjezdu ukázali Josef Fischer a Josef Schiezl. Opět padala kritika nacionalismu, nedostatečná pokrokovost, nespokojenost s Kramářovou ruskou politikou a Rašínem, který se přel v hospodářských otázkách s Englišem. Kramář a Rašín si útoky vyslechli a sjezd opustili. Jedním z nejbojovnějších řečníků se ukázal Hubert Ripka, který ostře zaútočil na Aloise Rašína. Jeho invektivy přesáhly únosnou mez a Ripka byl odejit ze sálu. Hubert Ripka tímto ukončil své angažmá v Československé národní demokracii. Pravici na fóru nejvíce reprezentovala trojice Vlastimil Klíma, Jan Renner a František Toušek. Ty ze stranických matadorů nejvíce podporoval Viktor Dyk.

Opoziční pravice dokázala vyhrát hlasování v poměru 2 ku 1. Od této chvíle až do konce éry první republiky ovládal Mladou generaci pravicový proud, který často hlásal radikálnější politiku než politická strana samotná. Předsedou Mladé generace se stal bývalý vedoucí představitel právnického spolku Všehrd Jan Renner. Po vítězné schůzi informoval Karla Kramáře o vítězství směru loajálnějšímu ke straně. Kramářova reakce nadšené mladíky příliš nepotěšila. Předseda národní demokracie stále doufal v nějakou formu kompromisního urovnání a z bojovného rozchodu moc radosti neměl. Zato Rašín pochválil mladíky slovy: „*no vy mladci!*“.⁵⁴ Prvním místopředsedou se stal Vlastimil Klíma a druhým František Polák, který se stal redaktorem *Národních listů*. Jan Renner dosud působil v Uherském Brodě a v roce 1921 odjel studovat Svobodnou školu politických věd v Paříži (tu absolvovali také V. Klíma a L. Rašín). Brněnský František Toušek se stal jednatelem a dočasně převzal správu periodika *Zitřek*, které fungovalo jako prohradní. Fakticky tedy vykonával předsednickou funkci úřadující první místopředseda Vlastimil Klíma, který působil v ideové rovině jako spiritus agens v Mladé generaci až do začátku třicátých let. Dodnes je tento politik znám svoji hloubkou znalostí a velkým přehledem. Klíma prosazoval oponentní politiku vůči Hradu, kdy ve svých stanoviscích vycházel zejména z ideologických hledisek.⁵⁵

Poražené Werstadtovo vedení dalo z pokynu Josefa Fischera podnět k zakládání tzv. pokrokových klubů⁵⁶, ale tato akce se podobně jako Stránského Klub národně demokratické levice nezdařila. Poražení představitelé Mladou generaci opouštěli a často přecházeli do jiných stran (nezřídka socialistických). Z vůdčích osobností

54 VÚA – VHA, Sběrka vzpomínek, sign. 9160. Klíma, Vlastimil. *Několik pohledů na dr. Aloise Rašína*. Rkp., 1979. s. 28.

55 ANM, Vlastimil Klíma, karton č. 3, *Hrst vzpomínek na politiku mezi dvěma válkami*. srov. Tamtéž, *Cestou k nacionalismu národa svobodného*. srov. ANM, Vlastimil Klíma, karton č. 4, *Ze vzpomínek starého kriminálního*.

56 ANM, Vlastimil Klíma, karton č. 3, *Hrst vzpomínek na politiku mezi dvěma válkami*. s. 173.

odešli František Bláha, Josef Fischer, Zdeněk Peška, Hubert Ripka, Emil Sobota a Otto Sommer.

10. prosince 1922 se konal v Pardubicích zemský sjezd Mladé generace. Za Československou národní demokracii promluvil k mládeži Alois Rašín. Ve svém projevu obhajoval svoji deflační politiku před nespokojeností učitelů a gážístů. Rašín zde pronesl i ono známé heslo: „*Za práci pro vlast se neplatí,*“ čímž pobouřil řady legionářů. Pro Mladou generaci, která nyní zastávala konsensuální politiku shodnou s vedením strany, znamenal sjezd konec autonomie. Tím, kdo stál nejdůrazněji za tímto opatřením, byl paradoxně Alois Rašín. Kramářova politika vůči mladým měla formu uhlašování třecích ploch a docházení ke kompromisním stanoviskům, kdy k tomu využíval svoji osobní autoritu. Rašín jako pragmatik chtěl mít mládež pod kontrolou, čímž by mohl lépe a jednodušeji řešit různé třenice mezi mladými. Proto pověřil pražského aparátčíka Josefa Dlabolu k vypracování návrhu ke zrušení autonomie Mladé generace. Rašín souhlasil s politikou současného vedení mladých, ale přál si mít mládež pod kontrolou. Mladá generace na sjezdu ztratila svoji autonomii a stala se fakticky odborem strany. To znamenalo okleštění její politické samostatnosti, byť je třeba přiznat, že i nadále si mládež často dělala, co chtěla. Rašín na oplátku povolil věkovou hranici 30 let, místo původně navrhovaných pětadvaceti. Vedení Mladé generace na sjezdu předložilo rezoluci o budování národní demokracie jako soustředivé nacionální strany, což bylo jednomyslně přijato.⁵⁷ To představovalo poměrně jasný kurz, kterým se mládež vydala. Prosazovala nacionalismus s přímým akcentem na svobodu národa. Ambice směřovaly k tomu, aby strana koncentrovala všechny nacionální složky ve státu.

Ideologickou platformou nového vedení se stalo v roce 1923 založené periodikum *Národní myšlenka*. Svými názory se jasně vymezovala proti Hradu, ale nebála se kritizovat ani postoje vedení národní demokracie (Kramáře), když se jí zdály oficiálně prosazované názory příliš kompromisní. Jedním z prvních důrazných opozičních vystoupení se stalo odmítnutí vstupu do vlády s Němci. Podnětem k založení periodika *Národní myšlenky* se stala smrt Aloise Rašína. Sám Klíma ve svých pamětech píše: „*Chtěli jsme utvořit nějakou základnu pro uchování jeho myšlenkového odkazu a pro vytyčení 28. října, ducha národní jednoty.*“⁵⁸ Název měsíčníku vymyslel František Polák, Vlastimil Klíma ústřední motto: „*Nesmrtelnost zajišťuje si každý národ sám vůlí k životu.*“ Toto heslo naplňovala *Národní myšlenka* a Mladá generace až do konce první republiky. Do periodika byl přizván také Ladislav Rašín, který připravoval pro vydání paměti svého otce. V *Národní myšlence*, kterou tiskla Pražská akciová tiskárna, se opět sešla čtveřice Klíma, Polák, Renner a Toušek. K nim přibyl bývalý předseda Svazu československého studentstva Jan Ebert a výše zmíněný Ladislav Rašín. Každý vložil do základu částku dva tisíce korun. V redakci

57 ANM, Vlastimil Klíma, karton č. 3, *Prst vzpomínek na politiku mezi dvěma válkami*. s. 206.

58 Tamtéž, s. 175.

platila striktní politika odmítající vyplácet honoráře. První číslo vyšlo neohlášeně v říjnu 1923. O povolení vydávat periodikum nikdo Kramáře a ani ústřední výkonný výbor strany nepožádal.

2.7 Alois Rašín

Exkurz první je věnován osobě Aloise Rašína a jeho postavení v Československé národní demokracii. Rašín představoval i v celospolečenském měřítku své doby zcela výjimečnou osobnost. Nezastával ve straně předsednickou funkci, ale přitom jeho faktický vliv na ni, prováděnou politiku a koaliční jednání rozhodně nebyl menší než Kramářův, ba spíše naopak.

Pro pochopení osobnosti Aloise Rašína je potřeba znát prostředí, ze kterého vzešel a které ho formovalo. Jeho otec František představoval prototyp pracovitěho a úspěšného „selfmademana“. Vlastními silami se vypracoval z pekaře na vlastníka obchodu s dílnou a k tomu dokázal obhospodařovat polnosti. Jako rozený homo politicus se angažoval ve veřejném životě, kdy po několik volebních období zastával starostenský úřad v Nechanicích. Inicioval založení městských institucí, které pozvedávaly úroveň města. Měl postřeh, dokázal dobře analyzovat situaci, a proto se jeho největším úspěchem stalo založení svépomocného akciového cukrovaru (v Novém Bydžově). V oblasti, kde dosud vládla rukodělná malovýroba, to představovalo odvážný, ale ve svém důsledku úspěšný počín. František Rašín vykonával v letech 1894–97 poslanecký mandát v Říšské radě. Jeho syn Alois byl nejmladší z devíti sourozenců, a proto se mu mohlo dostat privilegia studií. Rodiče mu vštěpovali skromnost a pracovitost, což se stalo jeho životním krédem a později známým mottem. Příkladnost svých rodičů zmiňoval často. Od svého otce získal také zájem o společenské dění a odvahu udělat krok, který může být nepopulární, ale ve svém důsledku přinese prospěch celku.

Alois Rašín zahájil svá vysokoškolská studia na lékařské fakultě, kterou ovšem brzy vyměnil za Právnickou fakultu Univerzity Karlovy. Aktivně působil ve studentském životě a studentských spolcích (Všehrd, studentská Slavie). Psal do *Časopisu českého studentstva*. Jeho zájmy směřovaly k otázkám národnostním a sociálním. Studium úspěšně završil v roce 1891. Téhož roku napsal spis *České státní právo*, který úřady zabavovaly a jehož autora vyšetřovaly. Rakouskými úřady vykonstruovaný proces s Omladinou směřoval na politické aktivisty a radikály. Rozsudek z února 1894 ukládal Aloisi Rašínovi výkon trestu v délce dvou let. Jeho činnost a chování v žalářích asi nejlépe charakterizovala jeho povahu. Ihned po červnovém nástupu důkladně změnil celou, jestli odpovídá předepsaným normám, a vymáhal náhrady. Sestavil si pevný denní harmonogram a podle něj pracoval. Nepřál si nedobrovolně přidělený volný čas vyplývat, a proto se věnoval především studiu cizích jazyků – francouzštině a angličtině. Později se sám překládání věnoval. Samozřejmostí

se pro něj stala tělesná cvičení, která udržují dobrý zdravotní stav. Největšího strašáka pro Rašína představovala možnost případné amnestie.⁵⁹ Zásadně trval na tom, aby svůj trest vykonal až do jeho konce. Přijetí amnestie by pro politika nebylo dobrým krokem. Obával se, aby si lidé neřekli, že předstíral nemoc, aby se dostal z vězení dříve na svobodu. Svého otce Františka, který v té době zasedal v Říšské radě, důtklivě žádal, aby v jeho záležitosti nic nepodnikal. Začátkem listopadu 1895 císař potvrdil amnestii pro odsouzené z procesu s Omladinou. Rašín jako jediný z odsouzených proti amnestii protestoval a odmítal věznicí opustit s tím, že zbytek trestu na Borech dokončí. Na vzpurného odsouzence zabrala až pohružka, že bude vyveden násilím.

V politice se Alois Rašín na čas rozešel s mladočechy a účastnil se v (radikálně) pokrokovém, později v radikálně státoprávním politickém hnutí. Nepřál si úplně zpretrhat svazky s mladočechy a chtěl udržet bývalé pokrokáře uvnitř mladočeské strany. To se mu také dařilo až do roku 1899, kdy vznikla Česká strana státoprávní. Rašín reprezentoval nacionalistický myšlenkový proud pokrokářů. Poměrně brzo se rozešel s Antonínem Hajnem v otázkách sociálně politických a sociálně ekonomických. Rašín bytostně věřil v podnikavost a individualismus. Mezi jeho nejbližší politické spolupracovníky patřil Jaroslav Preiss a Jan Třebický. V praktické politice to znamenalo vytvářet vhodné podmínky pro živnostníky. V březnu 1897 se na celý rok stal šéfredaktorem *Radikálních listů* a za hlavní cíl svého politického směru vyhlásil státoprávní radikalismus.⁶⁰ V lednu 1898 se jeho spor s Karlem Baxou vyhrotil do té míry, že odstoupil z pozice šéfredaktora. Rašín odmítl během hilsneriády antisemitské kampaně v *Radikálních listech* a stejně tak činnost Karla Baxy v celém procesu. To znamenalo stále slábnoucí postavení Rašína ve státoprávní straně. V lednových volbách 1901 státoprávní strana propadla a Rašín stranu opustil. Rozhodl se více věnovat advokátní praxi. V následujících šesti letech měla jeho činnost charakter kritiky, ale zároveň snahy po obrodě mladočeské strany, kde po smrti Josefa Kaizla docházelo k výraznému útlumu. Stále si udržoval kontakt s Jaroslavem Preissem a spolu s dalšími přáteli vydával týdeník *Slovo*, který se snažil nalézt kompromis mezi mladočestvím a pokrokářstvím. Skupina (často označována jako Nezávislá pokrokářská skupina Aloise Rašína) podporovala Kramářovu politiku a vedla kampaně na podporu české kultury, hospodářství a finančnictví. Uveřejňované názory reflektovaly dobu, kdy síla českého bankovníctví a finančního kapitálu se může stát rozhodující.

V roce 1906 zprostředkoval Jaroslav Preiss jednání mezi Karlem Kramářem a Aloisem Rašínem. V následujícím roce Rašínova skupina na reorganizačním sjezdu přešla do mladočeské strany a zaujala v ní čelné funkce. Mladočeši na sjezdu

59 VÚA – VHA, Sbírka vzpomínek, sign. 9160. Klíma, Vlastimil. *Několik pohledů na dr. Aloise Rašína..* Rkp., 1979. s. 15.

60 MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel. *Politické strany : vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004. I. díl, Období 1861–1938.* Brno: Doplněk, 2005. s. 329.

přijali nový program, který souzněl s Kramářovou tzv. pozitivní politikou. Na reorganizaci strany a jejího ústředí se agilně podílel právě Alois Rašín. Jeho reformy směřovaly k hierarchizaci a upevňování postavení nejvyššího vedení strany a jejího stranického aparátu. Nový program a prosazování Kramářovy pozitivní politiky odmítly *Národní listy*, které patřily bratrům Grégrům. Spor dospěl až do fáze, kdy Kramář musel zakládat nová loajální periodika. Nutná konsolidace stranického tisku probíhala až do roku 1910, kdy Pražská akciová tiskárna ovládaná Rašínem a Kramářem odkoupila *Národní listy*. Postupně vzniklo několik ústředních periodik a více než dvacítku listů krajských.⁶¹ Mladočeská strana získávala a udržovala dobré kontakty s Živnostenskou bankou, Českou bankou a Lidovou bankou. Není proto divu, že na Rašínův popud byl do národohospodářské sekce *Národních listů* přizván jeho politický soupeř Jaroslav Preiss. Karel Kramář dal Jaroslavu Preissovi zásadní impuls v jeho později tak úspěšné kariéře. Pomohl mu k pozici člena zemského výboru mladočechů a především mu dopomohl k funkci tajemníka Spolku českých továrníků textilních, odkud mohl následně směřovat do Živnostenské banky.⁶² Za války se *Národní listy* staly tribunou mladočeského aktivismu. Toto období trvalo až do roku 1917, kdy se vrátili amnestovaní Karel Kramář s Aloisem Rašínem.

Zajímavým z hlediska vývoje byl vzájemný vztah Kramáře a Rašína. Druhý jmenovaný se stal politickým důvěrníkem předsedy strany. To znamenalo, že získával i důvěrné informace o situaci ve Vídni. Jeho první kandidatura do Poslanecké sněmovny Říšské rady nevyšla. V doplňovacích volbách v roce 1910 ho těsně porazil jeho bývalý kolega Karel Stanislav Sokol. Rašín se zvolení dočkal až o rok později v řádných volbách. Svoji poslaneckou činnost soustředil do finančního výboru a branné říšské rady. Stal se veřejným obhájcem národní politiky. Kladl důraz na hospodářské mohutnění a budování českého průmyslu, jehož cílem se stalo vytlačování průmyslu německého na českém území. Zejména vybízel k zakládání českých peněžních ústavů, venkovských spořitelen a záložen. Rašín se brzo prosadil v mladočeské straně a představoval jejího druhého muže. Povahy dvojice vrcholných politiků byly velmi rozdílné, důležitou roli představoval jejich původ – zázemí. Kramář vyrůstal v poměrně bohatém prostředí a směřoval k tomu, aby se stal „druhým Riegrem“. Dobře se orientoval v salonech vyšší společnosti, kde byla potřebná znalost diplomatických zvyklostí a jemností. Naopak Rašín pocházel, alespoň ze začátku, ze skromných poměrů. Formovalo ho gründerské prostředí, kde úspěch stál především na vlastních schopnostech, pracovitosti a skromnosti. Později byl, a vlastně i dodnes je, vykreslován jako velmi temperamentní, tvrdý a nebojácný člověk. Svět vyšší společnosti poznal až v pozdějším věku a neholdoval

61 MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel. Politické strany : vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004. I. díl, Období 1861–1938. Brno: Doplněk, 2005. s. 162.

62 VÚA – VHA, Sběrka vzpomínek, sign. 9160. Klíma, Vlastimil. *Několik pohledů na dr. Aloise Rašína.* Rkp., 1979. s. 17.

mu. Kramář měl diplomatický jemnocit a uhlazené jednání. Rašín měl povahu mnohem výbušnější a příliš se nerozpakoval říci to, co si myslel. To někdy vedlo až k velmi energickým výstupům, které nebyly ojedinělé zejména v jeho ministerské kariéře, kde si díky nim vytvořil řadu nepřátel. Při jednání šel přímo k meritu věci. Důsledně hájil svá stanoviska, která měl právnicky formulována a podpíral je svoji logikou, nad níž stál zájem národa-vlasti. Z těchto důvodů byly občasné Rašínovy výstupy akceptovány i na druhé straně u jeho politických protivníků. Každý ho znal jako člověka v podstatě prostého a otevřeného, pro něhož je hlavním imperativem blaho národa.

Pro vzájemný poměr obou špiček mladočechů se stalo předělem a rozhodujícím mezníkem společné uvěznění za první světové války. Alois Rašín měl již jednu zkušenost s vězeňským pobytem za sebou a i díky jeho výše vykresleným charakterovým vlastnostem pro něj uvěznění nepředstavovalo takový problém a šok jako pro Karla Kramáře. Tvrzení, že právě Rašínova přítomnost Kramáře uchránila před nějakou formou kapitulace vůči rakouskému mocnářství, není neopodstatněné. I po rozsudku ukládajícím smrt neztrácel víru v budoucnost a odmítal jakkoliv kapitulovat. Svým příkladem dodával potřebnou sílu ostatním spoluvězňům. Kramář se později ke vzpomínkám na uvěznění nevracel. Rašín pouze velmi výjimečně v kruhu blízkých osob a jen v humorné rovině. V krizových situacích, jako bylo společné uvěznění, se lidé většinou sblíží, ale u této dvojice se tak nestalo. Jejich povahy byly příliš rozdílné. Ke sblížení a větší důvěrnosti mezi nimi nikdy nedošlo. Zkušenost společného vězení je v osobní rovině spíše mírně oddálila. Navenek stáli vedle sebe a hlásali jednotnou politiku, ale jejich rodiny se vzájemně nestýkaly. Alois Rašín nedobrovolně darovaný volný čas opět věnoval samostudiu, procvičování angličtiny s francouzštinou a psaní pamětí. Zaměřil se na národohospodářství a finanční plán, který by mohl být použit po nabytí samostatnosti. Oba z vězení udržovali kontakt se špičkami odbojové Maffie. Do vězení podle možností dorazili i její pražští předáci Přemysl Šámal a František Sís. Jako spojky působily obě manželky uvězněných politiků. V červenci 1917 se po amnestii dostali oba na svobodu a plně se zapojili do protirakouského boje. Oba po odsouzení ztratili své doktoráty. Rašín ho potřeboval k výkonu své praxe. Úřady ustoupily a tak měl v září 1917 svoji další promoci. Rašín svoji promoční řeč využil k veřejnému politickému projevu, který měl nacionální charakter. Přihlížející Vlastimil Klíma celý projev dokonce označil za národní manifestaci.⁶³ První Rašínovy případy směřovaly k hájení studentů a k obhajobě proti zákazu činnosti právníckého spolku Všehrd. Kombinace těchto elementů vedla k veřejným nacionálním projevům, které někdy přerostly v manifestační průvody.

63 VÚA – VHA, Sbírka vzpomínek, sign. 9160. Klíma, Vlastimil. *Několik pohledů na dr. Aloise Rašína..* Rkp., 1979. s. 40.

V politické rovině Kramář s Rašínem ihned zahájili očišťování *Národních listů* a mladočeské strany od kompromitujících aktivistických politiků v čele se Zdeňkem V. Tobolkou. Pod staronovým Kramářovým vedením mladočeši směřovali v protiaktivistickém duchu k seskupení městských stran, které by prosazovalo opoziční politiku. Rašín si v *Národních listech* zřídil svoji centrálu, kde pracoval a na vše dohlížel. První úkol představovalo očištění samotných *Národních listů*, které se staly jeho doménou. Karel Kramář s redakcí komunikoval nejčastěji telefonem, kdežto Rašín zasedal v *Národních listech* i během svých ministerských angažmá prakticky každý den. Formálně v nich působil z titulu řídícího člena správní rady Pražské akciové tiskárny, která list vlastnila.⁶⁴ Řídil jejich politiku a hospodaření. Speciálně se věnoval sekci hospodářských redaktorů, kam brzy dosadil na šéfredaktorský post Františka Fouska, který zastával stejné ekonomické názory jako jeho nadřízený. Typické pro Rašína byly jeho večery, kdy usedal mezi redaktory a odpovídal na všechny otázky, které padly. Šlo mu o to, aby redaktoři pochopili jeho hospodářskou politiku, rozuměli jí a mohli ji tak odpovědně prosazovat na stránkách listu. Pro obrození *Národních listů* přibyli do rubrik noví redaktoři a spolupracovníci jako například: Josef a Karel Čapkové, Karel Matěj Čapek-Chod, Viktor Dyk, Jan Herben, Ignát Herrmann, Josef Holeček, Karel Rutte a Karel Scheinpflug. Alois Rašín předpokládal rozpad monarchie a jeho hlavní cíl pro budoucnost představovala hospodářská samostatnost nového státu. Přál si, aby nový stát vypadal na mírové konferenci konsolidovaně a jako ostrov pořádku. V ideální situaci chtěl stavět mírotvůrce již před hotové věci. Kladl důraz na co nejrychlejší obnovení výroby domácího průmyslu, který zle postihla válečná výroba. Odjíždějící delegaci domácího odboje, která směřovala do Ženevy k jednání s Edvardem Benešem, již urgoval, aby především zajistila rychlý dovoz nutných surovin. Dlouho před převratem si budoval dobrý přehled o loajálních státních zaměstnancích, kteří by mohli vést administrativu samostatného státu. Zde je nutno přiznat, že se tento krok vyplatil. Revoluční přechod nebyl bez nesnází, ale úřednické aparáty fungovaly poměrně rychle a výkonně.

Pětice mužů osmadvacátého října je dobře známá, ale tím, kdo dal pokyn k zahájení akce a vzal na sebe největší odpovědnost, byl Alois Rašín. Vyčkával na správný moment. Věděl, že převrat musí vyjít na první pokus a musí být rozhodný. Zřejmě by bylo přílišnou zkratkou a možnou nepřilíš žádoucí glorifikací, kdybychom Rašína označili za toho nejdůležitějšího z mužů, ale nelze mu upřít odvahu, když celý převrat zahájil. Domácí političtí předáci dlící v Ženevě žádný převrat nečekali a zprávy z vlasti je zaskočily. Později se občas od nich objevily i výčitky, že se to celé událo bez jejich přítomnosti.

64 VÚA – VHA, Sběrka vzpomínek, sign. 9160. Klíma, Vlastimil. *Několik pohledů na dr. Aloise Rašína..* Rkp., 1979. s. 42.

V první československé vládě měl Alois Rašín výjimečné postavení. Pravomoci na něj delegované překračovaly běžné zvyklosti, ale revoluční doba s nutnou měnovou odlukou a hospodářskými zákony to vyžadovala. Ostatní ministerstva se vůči němu často nacházela až v podřízeném postavení, protože on určoval, co se smí nakoupit a co nikoliv. K ochraně státní pokladny existoval málokdo povolnější než Rašín. Odmítal vyplácet peníze na různé sociální opatření (podpory) nebo nákup podle něj zbytečných potravin. To znamenalo permanentní spory zejména se socialistickými ministry, kteří měli vliv na stále neklidné davy v ulicích. Ministr financí se poměrně záhy stal veřejným nepřitelem a tím, kdo podle nejednoho mínění mohl za řadu útrap. Na druhou stranu je třeba přiznat, že Rašín se často svými neobratnými vystoupeními dostával do této pozice sám. Jeho politické názory vycházely z moralizování, ke kterému by se snad žádný politik neodvážil.⁶⁵ Dlouhá válka obyvatelstvo zdevastovala, nemluvě o podvýživě a nedostatku. Slova ministra financí, která útočila na lenost obyvatel a jejich očekávání, že vše bude bez práce a zadarmo, často působila jako pomyslný rudý hadr. Rašín doslova bojoval o každou korunu vydanou ze státní pokladny. Původně ani o Ministerstvo financí neusiloval. Nikdo o tento post nejevilo velký zájem, protože s sebou nesl přílišné oběti, které nezískají žádné kladné „politické body“. Nicméně Alois Rašín byl prakticky jediným, kdo měl připravený finanční plán. Taktéž již měl připraven seznam nejdůležitějších odborných zaměstnanců, které s sebou vzal do ministerstva. Šlo o elitní úředníky, kteří se nesměli dát korumpovat. Stáli mimo kapitál, byť na druhou stranu se zájmy státních úředníků s Rašínem v čele často protínaly se zájmy Živnostenské banky a jejích koncernů.⁶⁶ Nicméně hovořit o plošných hmotných výhodách, či dokonce o různých formách primitivního uplácení, by nebylo na místě. Různé formy protislužeb fungovaly a fungují doposud, ale dobře honorované a prestižní postavení vyššího státního úředníka představovalo dostatečnou odměnu. V podstatě šlo o dobře honorovaná místa, která s sebou nesla rozhodovací pravomoc v určitém státním sektoru. K případným výhodám se pojila také místa ve správních radách. Ty omezoval inkompatibilní zákon, který nedovoľoval souběžnou ministerskou činnost. Samotnému Aloisi Rašínovi mohli (nejen) socialisté spílat do všeho možného, ale nemohli zpochybnit jeho bezúhonnost a zapálení pro státní zájem. Jeho osobnost tak mohla dobře reprezentovat vůdčí skupinu hospodářské elity, která udávala směr domácí hospodářské politice. Tuto skupinu symbolizovala dvojice Jaroslav Preiss a Alois Rašín, kterého vynuceně nahradili další následovníci. Zájmy této skupiny se často protínaly se zájmy státu, ale je si třeba na druhé straně uvědomit, že šlo o konkurenční prostředí, kdy se vůči této skupině zformovaly jiné průmyslové koncerny dalších velkých bank.

65 KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky : (1918–1938)*. 1. díl, Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929). 1. vyd. Praha: Libri, 2000. s. 60.

66 Tamtéž, s. 241.

Na finančním plánu, který se tvořil během války, se podílelo několik odborných person. Základem se staly rozборы, které připravil nejvýznamnější představitel českého bankovníctví Jaroslav Preiss. Dalšími, kdo přispěli svými podněty, byli Jan Koloušek a Vilém Pospíšil. Svými postřehy ve vězení musel Rašínovi určitým způsobem přispět i Karel Kramář, který se cítil zneuznán, když nebyl zmíněn mezi autory finančního plánu, a svými výčitkami to dal najevo. Nepředstavovalo to zdaleka jedinou Kramářovu výtku směrem k Rašínovi. Ten důsledně tajil přípravy k měnové reformě a z obav o vyzrazení odmítal informovat řadu svých ministerských kolegů. Informován nebyl ani nepřítomný předseda vlády Karel Kramář. Ten to soukromě Rašínovi vytkl, protože se domníval, že jako předseda vlády a jeho osobní přítel měl právo vše vědět.⁶⁷ Tento příklad dobře ilustruje, v jaké rovině se jejich vzájemný vztah, který prošel peripetemií války, nacházel. Nebudeme daleko od pravdy, když řekneme, že mezi nimi existoval (alespoň u Kramáře) pocit určité hořkosti. V případě měnové odluky se Rašín opřel o nejvýznamnější bankovní odborníky v zemi: Jaroslava Preisse a Antonína Tilleho ze Živnostenské banky, Viléma Pospíšila z pražské Městské spořitelny a šéfy Zemské banky Augustina Nováka a Emila Roose. V součinnosti s bankovními odborníky Rašín přichystal měnovou reformu, na kterou musely být bankovní ústavy připraveny.

Alois Rašín pořádal každé úterý večer v Národním klubu své „mejdány“. Nazýval tak setkání s průmyslníky, kteří se hlásili k Československé národní demokracii. Jednalo se o velkou společnost a podle něj smysl těchto setkání představovalo doslova: „mytí hlav“ průmyslníkům.⁶⁸ Rašín průmyslníky často kritizoval, útočil na ně, nesmlouval s nimi a urputně hájil své hospodářské představy. Vysvětloval jim svoji politiku a naváděl je k poznání vlastních chyb, aby mohli dále růst a hrát svoji úlohu nejen v hospodářství, ale v celé společnosti. Nabádal k investicím, modernizaci, zachycování zahraničních trendů a také jim doporučoval dohody s dělníky. Chtěl, aby i zaměstnanci spokojeně v závodech pracovali, viděli ve své práci smysl a měli zájem na rozvoji závodu. Mezi nejaktivnější diskutéry patřil pozdější ministr Ladislav Novák a Otto Tänzer, který se dokázal Rašínovu stylu vyjadřování přizpůsobit a vedl s ním velmi energické diskuze. Ty dokázaly přilákat i posluchače z okolních místností, kteří ani o záležitostech hospodářství nic nevěděli. Pro přehnaně uctivé pózy v zapálených debatách nebylo místo.

Alois Rašín měl k Hradu v ideologické rovině daleko. Jeho názory souzněly s pravicovým směrem Československé národní demokracie. Na rozdíl od Karla Kramáře udržoval Rašín korektní a lepší osobní vztahy s Edvardem Benešem a T. G. Masarykem. S budoucím prezidentem se před válkou tvrdě střetli v tzv. Švihově aféře. Masaryk svědčil ve prospěch obhajoby obviněného konfidenta

67 VÚA – VHA, Sběrka vzpomínek, sign. 9160. Klíma, Vlastimil. *Několik pohledů na dr. Aloise Rašína*.. Rkp., 1979. s. 31.

68 Tamtéž, s. 56.

a Rašín naopak tvrdě hájil odpovědného redaktora *Národních listů* Serváce Hellera. Alois Rašín se utkával v řečnických soubojích s Václavem Boučkem, kterého jako právního zástupce protistraně doporučil právě Masaryk. Bouček již před válkou představoval jeho právního poradce. Provázela ho pověst znamenitého a velmi schopného právníka. Jeho služby pro Hrad za první republiky se staly téměř neocenitelnými. Dokázal pro Hrad intervenovat na všech místech, kde to bylo aktuálně potřebné. Nakonec celý spor získal charakter vyřizování si osobních a politických účtů na domácí předválečné scéně. Pro Rašína znamenalo vítězství ve Švihově aféře vrchol jeho advokátní kariéry.

Vztah mezi Masarykem a Rašínem nebyl po jejich střetu dobrý, ale válka staré spory odnesla s sebou pryč. Když se Masaryk dozvěděl o Rašínově vedoucí úloze v domácím odboji, tak ho to potěšilo – měl v něj důvěru. Vztah Masaryka a Kramáře prošel sinusoidou a po roce 1918 se začal povážlivě hroutit z řady příčin, které měly své kořeny v osobní rovině obou zmíněných. Naopak Masarykův vztah k Rašínovi byl více konstantní. Respektoval jeho přesvědčení, houževnatost a v dobrém slova smyslu prostotu. V politické rovině ministr – prezident jim spolupráce nečinila problém. Rašín o svém finančním plánu několikrát jednal s prezidentem a na obou stranách panovala vzájemná důvěra. Naopak v korespondenci mezi Kramářem a Masarykem vládla polemika, kdy měl každý úplně jiné představy o budoucím vývoji státu. Obdobný charakter měl i Rašínův vztah s Edvardem Benešem. Jejich častá korespondence směřovala k zajištění domácího hospodářství a otázky budoucích reparací. Udržovaný vzájemný vztah můžeme označit minimálně za korektní, který přerůstal v celkem dobrý poměr. Beneš si cenil na dopisech od Rašína jeho upřímné otevřenosti a kritičnosti k domácí politice a jejím činitelům. Vztah Kramáře s Benešem naopak v dalších letech přešel do tvrdého souboje osobního rázu.

Po odchodu Československé národní demokracie z vlády se stal Alois Rašín nejtvrdějším a nejhlasitějším opozičním kritikem. To souviselo také s agitační taktikou strany před volbami. Rašín se mohl (alespoň některým) zdát v opozici více nebezpečným než ve vládě. K jeho překvapení mu dorazila nabídka z diplomatických kruhů, aby odjel do Vídně, kde by dohlížel na vzájemné vypořádání se s bývalým mocnářstvím.⁶⁹ Alois Rašín tento post seriózně zvažoval, protože odborně měl na tuto funkci jednu z nejvyšších kvalifikací a mohl by tím prospět novému státu, ale nakonec nabídku odmítl. Nechtěl se nechat živit od státu, respektive Ministerstva zahraničních věcí a odmítl opustit svoji rodinu, kde panovaly velmi silné citové vztahy. Nabídku na tzv. „čestné místo“ obdržel i bývalý ministerský předseda Karel Kramář, ale předsednictví Senátu Národního shromáždění RČS odmítl. Funkce jistě reprezentativní, ale obsahově prázdná. Senát se stal dle své moci fakticky nevýznamným.

69 ANM, Vlastimil Klíma, karton č.: 1, *Rašín budovatel*. s. 147.

Alois Rašín patřil mezi politiky, kteří dali impuls k založení Pětky. Ač by se mohlo zdát, že jeho vyjednávací tvrdost, neústupnost a nelibost ve zdlouhavém jednání budou znamenat pro jednomyslná rozhodnutí překážku, tak opak byl pravdou. Pětka s ním fungovala velmi dobře. Samotný její vznik podmiňovala vážná krize domácí politiky, kdy se zformovaly české státotvorné strany pro udržení nově vzniklé republiky. Otupit hrany v zájmu státu a národa znamenalo pro Rašína základní imperativ. Pozdější Pětky (až Osmičky) samy o sobě již tak úspěšné nebyly. To platí i o účinkování Karla Kramáře za zesnulého Aloise Rašína.

Dnes již není tolik zmiňována Rašínova účast na konferenci v Janově v dubnu 1922. Edvard Beneš a T. G. Masaryk považovali konferenci za příležitost ve vztahu k RSFSR. Oba si také od konference slibovali dohodu, nebo alespoň sblížení mezi Francií a Velkou Británií, což se nestalo. Naopak Karel Kramář absolutně odmítal jakákoliv jednání se Sověty a obával se možných problémů, když se budou zároveň účastnit Německo a RSFSR. Kramářovy zahraničně politické představy se někdy mýjely s realitou, ale zde celou situaci odhadl dobře. O Němce neměl nikdo zájem, a tak si logicky podali ruce s dalšími, o které nikdo nestál – s bolševiky. Obavy Rašína směřovaly k hospodářským záležitostem a případným změnám v uložených reparacích. Obával se, aby nedošlo k bloku velmocí, které by chtěly politicky a hospodářsky diktovat menším státům. To by mohlo ohrozit nově vybojovanou hospodářskou pozici Československa.⁷⁰ Kramář s Rašínem měli o konferenci v Janově mimořádný zájem a *Národní listy* vyslaly na místo svého korespondenta Františka Poláka. Na poslední chvíli se k všeobecnému překvapení domácích politiků rozhodl na konferenci odjet jako soukromá osoba i Alois Rašín. Měl připravený plán na úpravu reparací pro Československo, ale atmosféra a výsledky konference vůbec nenahrávaly tomu, aby mohl být předložen a velmocemi uznán. Během konference se účastnil mnoha soukromých – neoficiálních jednání, kdy vysvětloval zahraničním diplomatům a finančníkům provedenou měnovou odluku. Na jím použitý finanční plán jako celek padalo ze zahraničí hodně dotazů. S československou delegací se scházel každý den, ale setkání se odehrávala pouze v krátké informativní rovině. Vzájemně dobrý vztah Beneš – Rašín se v Janově ještě prohloubil. Pravděpodobně oba neviděli v tom druhém konkurenci. Rašín neměl ambice stát se ministrem zahraničních věcí nebo prezidentem.

Rašínovo druhé působení v čele Ministerstva financí již nebylo tak vyhocené jako to první. Jednak doba budování vyžadovala jiná opatření než čas revoluční. Za druhé se Alois Rašín poučil a poznal, že bojovat úplně proti všem není pro politiku dobrý postup, ale ani tentokrát se mu nepodařilo získat více popularity. Velký ohlas veřejnosti způsobila jeho řeč na sjezdu Mladé generace v Pardubicích, kde pronesl ono známé: „*Za práci pro vlast se neplatí*“. Tím pobouřil značnou část

70 VÚA – VHA, Sběrka vzpomínek, sign. 9160. Klíma, Vlastimil. *Několik pohledů na dr. Aloise Rašína..* Rkp., 1979. s. 68.

legionářské obce. Tehdejší situaci vystihl novinář Ferdinand Peroutka: „*Vláda počítala s tím, že by jeho (Rašína) život mohl být ohrožen. Byl nejnepopulárnějším ze všech jejích členů. Někdy se téměř zdálo, že nepopularitu vyhledává...Zdál se jim (lidem) být tím, kdo jim z nepochopitelné osobní tvrdosti ukládá spoustu omezení. Zdál se jim být nepřitelem jejich životní míry.*“⁷¹

Upozornění na možný pokus o atentát na vlastní osobě ignoroval a policejní ochranu až ostentativně odmítal. 5. ledna 1923 provedl pomatený anarchista a bývalý komunista Josef Šoupal na Aloise Rašína atentát. Ve vazbě prohlásil: „*Stal jsem se nástrojem osudu a nestydím se za to...Nechtěl jsem zabít Rašína, chtěl jsem zabít Živnostenskou banku. Mířil jsem na člověka, ale chtěl jsem zasáhnout to, co reprezentoval: kapitalismus, rdoucí tisíce mých bratří. Lituji doktora Rašína, jestliže zemřel a systém zůstal*“.⁷² Atentáty představovaly v Českých zemích novum. První pokus o atentát Karel Kramář přežil, ale druhý v pořadí Alois Rašín již takové štěstí neměl. Před svým bydlištěm ho Šoupal trefil revolverem do zad, kdy došlo k poranění míchy. Nemocný trpěl v podolském sanatoriu šest týdnů, kde 18. února 1923 zemřel. Typické pro Rašína bylo, že jednu z jeho hlavních starostí představovalo, jestli atentát nevrhne z legionářských kruhů, což by mohlo znamenat tragické nedorozumění a problém pro mladý stát. Proti atentátu se vzedmula vlna odporu ve všech sférách společnosti. Jako reakce na atentát přijala poslanecká sněmovna zákon na ochranu republiky, který chránil instituce a ideje, na kterých stála republika. (Kampaň za jeho přijetí začala již před atentátem na Rašína). I přes možné obvinění z patosu můžeme Aloise Rašína oprávněně označit za pilíř a jednoho z klíčových mužů mladého československého státu. Nahradit ho se nepodařilo. V ministerském křesle jej vystřídal Bohdan Bečka, v té době blízký Živnostenské bance, a Karel Kramář vstoupil do Pětky.

71 PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu IV*. Praha: Lidové noviny, 1991. s. 1723.

72 Tamtéž, s. 1725.